

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PRÁVNICKÁ FAKULTA

KATEDRA POLITOLOGIE A SOCIOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**FILOSOFICKÁ A PSYCHOLOGICKÁ PROBLEMATIKA
SVOBODNÉ VŮLE; SVOBODNÁ VŮLE A ODPOVĚDNOST**

JAKUB KOLDA

Vedoucí diplomové práce

JUDr. Jan Kosek, Ph.D.

Praha, červen 2014

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20. 6. 2014

.....

Jakub Kolda

Děkuji vedoucímu práce JUDr. Janu Koskovi, Ph.D. za metodické vedení, cenné rady, připomínky a za vstřícnost a trpělivost, které mi prokázal během psaní a rovněž při dokončování práce. Dále děkuji rodině, zejména svému otci, a přátelům za podporu, trpělivost a rady. Dík patří i těm, kteří mi pomohli při stylistických úpravách a korekci textu.

Obsah:

Obsah:	1
Úvod.....	2
1. Hlavní myšlenkové směry zabývající se svobodou vůle ve filozofické tradici.....	6
1.1 Hard-determinismus.....	6
1.1.1 Stoické pojetí vůle	7
1.1.2 Panteismus Benedikta Spinozy	9
1.1.3 Iluzionismus Daniela Wegnera	11
1.1.4 Kritika Hard-determinismu	13
1.2 Kompatibilismus.....	14
1.2.1 Humův empirický kompatibilismus.....	15
1.2.2 Weinbergerova informačně-teoretická teorie jednání.....	18
1.2.3 Strawsonův obrat k „reaktivním postojům“	19
1.2.4 Zhodnocení uvedených koncepcí.....	22
1.3 Impossibilismus	23
1.3.1 Fatalismus Richarda Taylora	23
1.3.2 Odmítnutí možnosti sebeurčení Galena Strawsona	25
1.3.3 Broadovo odmítnutí libertariánství	26
1.4 Libertarianismus	28
1.4.1 Epikurejská odchylka jako únik z nevyhnutelnosti	30
1.4.2 Svoboda jako nevyhnutelná tíže odpovědnosti v pojetí J. P. Sartra	31
1.4.3 Současná obhajoba libertarianismu v díle R. Kana	33
1.5 Zhodnocení filozofických úvah ohledně tématu svobodné vůle	35
2. Zkoumání volního mechanismu v psychologii a příbuzných vědách.....	37
2.1 Svoboda vůle z pohledu neurologie.....	37
2.1.1 Fyziologické procesy spojené s volním mechanismem.....	37
2.1.2 Vztah mozkové činnosti a vědomí v Libetově experimentu.....	40
2.1.3 Neurologické poruchy ovlivňující volní činnost	42
2.2. Zkoumání volních schopností z pohledu psychiatrie a psychologie.....	43
2.2.1. Obecně o pojmu vůle v psychologii a znalecké činnosti v odvětví psychiatrie a specializaci soudní psychologie v rámci české úpravy trestního řízení.....	43
2.2.2. Zkoumání poruch volních schopností v rámci znalecké činnosti z odvětví soudní psychiatrie	46
2.3. Resumé neurologických, psychologických a obdobných zkoumání volního mechanismu	49
3. Vztah trestního práva a svobodné vůle	50
3.1. Právně-filozofické teorie trestu ve spojitosti se svobodou vůle	50
3.1.1. Utilitární trestní teorie.....	51
3.1.2. Retribuční trestní teorie	53
3.2. Konstrukce přičetnosti a zavinění v českém právním řádu	54
3.2.1. Přičetnost být pachatelem trestného činu.....	55
3.2.2. Zavinění jako součást subjektivní stránky trestného činu	57
Závěr	59
Seznam použitých právních předpisů	61
Použitá literatura	62
Internetové zdroje	68

Úvod

Málokterý pojem v tradici humanistických věd byl předmětem tolika myšlenkových sporů a byl podroben tak obsáhlému zkoumání, jako je tomu právě u Svobodné vůle (*free will, libera voluntas*). Tato debata je i nadále živá a pravidelně se objevují nové příspěvky. Vzhledem k objemu publikovaných prací ve věci by bylo nemístné uvést striktní definici pojmu svobodné vůle. Přesto je možné poukázat na dvě roviny této problematiky, které se opakovaně vyskytují, a to že se jedná o schopnost lidské bytosti ovládat své jednání v plném rozsahu tak, aby bylo možné za toto jednání přičítat morální odpovědnost. Na druhé straně lze zkoumat, jestli při zpětné reflexi lidského počínání uznáváme reálnou možnost alternativy.

K základní orientaci v tomto tématu můžeme užít dualismu filozofického přístupu deterministického, tedy tvrzení, že mezi příčinou a následkem je pevně daný, neměnný vztah, a přístupu libertariánského, dle kterého je lidská bytost naopak vyvázána z kauzálního řetězce možností volby. Mezi shora uvedenými polárními názory existuje rozsáhlý prostor pro různé koncepce, varianty a kombinace, jak bude ukázáno níže.

Lidská schopnost činit svá rozhodnutí na základě vědomého rozumového uvážení a nikoliv instinktivní reakce na okolnosti je jednou z podstatných složek přesvědčení, že lidé se podstatně liší od zvířat.¹ V naší kulturně-společenské oblasti s dominancí křesťanské nauky, zejména římskokatolické církve (nikoliv bez výjimek, jak bude dále ukázáno), je uznávána svoboda jedince při volbě jeho jednání a i novověcí osvícenští myslitelé (opět ne bez výjimek) tento postulát přijímali. Není možné opomenout, že postoj ke svobodě vůle je zřídka osamocenou tezí daného autora.

¹ RUBINŠTEJN, Sergej L. *Základy obecné psychologie*. 1. Vydání. Praha : Pedagogické státní nakladatelství. 1964. s. 552.

Obvykle je nedílnou součástí většího názorového celku a v tomto kontextu je zapotřebí jej také vnímat.²

Mnohdy však uvažujeme o tom, že naše činy nejsou vždy a zcela výsledkem našich vědomých volných rozhodnutí. Naopak existuje celospolečenský konsensus ohledně široké řady jevů, které způsobují omezení, nebo úplné vymizení volní svobody. Tento konsensus se odráží i v hodnocení lidského jednání a samozřejmě i v právním řádu. Mohutný rozmach vědeckého poznání v posledním století přinesl rozsáhlé poznatky ohledně procesů probíhajících v lidské mysli a byly uvedeny koncepce, které se rozcházejí s dosavadně uznávanými. Podstatných výsledků bylo dosaženo zejména v oboru neurovědy a experimentální psychologie.

Předmětem tohoto pojednání rozhodně není a fakticky ani nemůže být s konečnou platností zodpovědět otázku týkající se existence, či naopak neexistence svobodné vůle. Obsahem je prezentace výsledků některých předcházejících zkoumání z oblasti filozofie, psychologie, neurovědy a právní vědy, které se pojí s problematikou svobodné vůle. Středem pozornosti je problematika mechanismu volního rozhodování, jeho poruch a odchylek od normality.

Práce je rozdělena do tří hlavních částí. To odpovídá skutečnosti, že se jedná o problematiku, která zasahuje do celé řady oborů lidské činnosti, a proto je nutné k ní přistupovat z různých hledisek a za užití odlišných metod.

První část se zabývá pojetím svobodné vůle v rámci západní filozofické tradice a rozdělením koncepcí do základní taxonomie dle vztahu svobodné vůle k protikladu determinismu a indeterminismu.³ Kritéria pro rozdělení jsou dvojí, a to kritérium uznání

² GRAY, John. *Slamění psi : O lidech a jiných zvířatech*. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2004, s. 49-93, ISBN 80-86569-74-8.

³ Determinismem chápeme konjunkci dvou následujících tezí. První z nich je, že pro každý časový okamžik existuje výrok, který zcela vyjadřuje stav univerza k danému okamžiku. Druhou tezí je, že pokud p je výrokem popisujícím stav univerza k určitému okamžiku a q je výrokem popisujícím stav univerza k okamžiku následujícímu po okamžiku popsáném ve výroku p , pak p ve spojení s fyzikálními zákony má za následek q . Indeterminismus naopak znamená popření jedné, nebo obou shora uvedených tezí (VAN INWEGEN, Peter. *An Essay on Free Will*. 1. vyd., Oxford: Clarendon Press, 1983, s. 65, ISBN 0-19-824924-1).

existence, nebo naopak popření svobodné vůle, druhé kritérium je platnost nebo naopak neplatnost zákonů fyzické determinace. Aplikace těchto kritérií na jednotlivé koncepte pojmu svobodné vůle umožňuje jejich systematické uspořádání, je však nutno podotknout, že nepostihuje zcela komplexně jednotlivá pojetí a je možné provést další, podrobnější dělení, a tudíž je samozřejmě možné se setkat i s jinými taxonomiemi. U každého ze čtyř základních přístupů, kterými jsou hard-determinismus, kompatibilismus, impossibilismus a libertarianismus, je uveden výčet základních znaků, vybrané koncepte jsou zařazeny a popsány a dále je obsaženo jejich kritické zhodnocení. Shora uvedené rozdělení má mít spíše pomocnou funkci a nelze k němu vzhlížet jako k dogmatu. Účelem této části je poukázat na šíři koncepcí, které vznikly v průběhu diskuzí ohledně svobodné vůle, a nalézt jejich styčné body, popřípadě pokud to bude možné poukázat na existenci obecné shody v této problematice v rámci filozofického diskurzu.

Druhá část pojednává o vybraných výzkumech z oblasti psychologie, kognitivních věd a neurologie. Jejím smyslem je poukázat na jevy, které jsou obecně přijímány v rámci uvedených vědních oborů jako související s pojmem svobody vůle. Na úvod této části je zařazena sekce svým obsahem vycházející z výzkumů z oblasti neurologie a kognitivních věd. Její první oddíl je tvořen popisem fyziologických procesů spojených s tvorbou volných rozhodnutí. Dále je zde zařazen oddíl zabývající se tzv. Libetovým experimentem, zkoumajícím vztah mozkové aktivity a vědomých volných pohybů, a reakcemi na něj. Poslední oddíl neurologické sekce se zabývá poruchami volního jednání, jakými jsou syndrom cizí ruky, dyspraxie a další. Svým hraničním charakterem předznamenává další, závěrečnou sekci, která se věnuje zkoumání volných schopností v rámci soudního znaleství v oborech psychiatrie a psychologie v České republice. Hlavním předmětem této části je poukázat na fungování volných mechanismů z hlediska současné medicíny, pokusit se podřadit výsledky těchto výzkumů pod jednu, popřípadě více filozofických koncepcí uvedených v první části a dále popsat, jaké podklady pro trestní řízení poskytuje činnost soudních znalců při zkoumání volných schopností.

Závěrečná část se zaměřuje na představení vybraných myšlenek, které se dotýkají tématu volní svobody v oblasti trestního práva. Úvodní sekce je zaměřena na popis teorií trestu, které se zabývají samotným jádrem materie trestního práva – stanovením odpovídajících trestních sankcí, jejich funkcí a také jejich legitimizací. Druhá sekce této části se zaměřuje na současnou právní úpravu institutů příčetnosti a úmyslného zavinění v českém právním řádu, potažmo trestním zákoníku. Tyto instituty pracují přímo s pojmem volní schopnosti, resp. volní složky pachatele trestného činu a tím se nepřímo dotýkají i problematiky svobody vůle.

Jak je patrné ze shora uvedeného výčtu oborů a dílčích problematik, pojem svobodné vůle je podroben jak rozsáhlému teoretickému výzkumu, tak je s ním nepřímo operováno i v praxi, ať už v medicínské či právní. Otázkou však zůstává, zdali jsou tyto přístupy vnitřně koherentní, či zda zde neexistuje skrytý rozpor, který by ukázal, že ve skutečnosti se jednotlivé diskurzy zcela mívají a protirečí si. Zde prezentovaná diplomová práce by měla prostřednictvím komparace jednotlivých textů přispět k zodpovězení této otázky a dále k představení celkového obrazu a pozic účastníků diskuzí, jejichž společným prvkem je tázání se po schopnosti člověka být svobodným tvůrcem své cesty životem.

1. Hlavní myšlenkové směry zabývající se svobodou vůle ve filozofické tradici

1.1 *Hard-determinismus*

Jedním z často citovaných polárních pohledů v předemtné problematice je ten známý nejčastěji jako hard-determinismus. Takto je v předkládané práci označen takový postoj ke svobodě vůle, který uznává fyzickou determinaci ve světě kolem nás a zároveň popírá možnost lidské bytosti činit alternativní volby v nezávislosti na fyzické determinaci.⁴ Poprvé bylo tohoto označení použito Williamem Jamesem v jeho eseji *Dilema determinismu*, ve kterém je takovéto chápání světa kritizováno (více viz závěr této části).⁵ Takto nazíraná realita se mění v jistý druh mechanismu, kde každý následek musí mít nutně svou příčinu.⁶ Z tohoto pohledu se zdá být zbytečným zabývat se odpovědností jedince za své jednání. Přesto většina myslitelů, kteří zastávali obdobné názory, neodmítali možnost morálně hodnotit lidské jednání.

Jak je shora nadepsáno v úvodu, postoj ke svobodné vůli bývá vždy součástí širšího filozofického systému. U hard-determinismu se takto můžeme často setkat s koncepcemi, ve kterých má podstatnou roli činitel, který veškeré dění řídí, organizuje či je prvotní příčinou. U stoiků je tomu *logos*, činitel, jenž způsobuje racionální uspořádání celého vesmíru.⁷ Martin Luther v *Potvrzení všech článků* uvádí jako původce všeho ve všech křesťanského Boha (více k M. Lutherovi v části věnované Erasmu Rotterdamskému).⁸ Existují však i koncepce, které postrádají primární

⁴ VILHAUER, Ben. Hard Determinism, Humeanism, and Virtue Ethics. *The Southern Journal of Philosophy*. 2008, Vol. XLVI, s. 121. Dostupný také z WWW: https://www.academia.edu/3119489/Hard_Determinism_Humeanism_and_Virtue_Ethics

⁵ JAMES, William. *Writings 1878-1899*. 2. vyd. New York : The Library of America, 1992. The Will to Believe, The Dilemma of Determinism, s. 569; 581. ISBN 0-940450-72-0.

⁶ vzhledem k vývoji na poli kvantové fyziky však bylo nutno uznat, že není možné aplikovat tento princip na úrovni částic (viz. VILHAUER, Ben. Hard Determinism, Humeanism, and Virtue Ethics. *The Southern Journal of Philosophy*. 2008, Vol. XLVI, s. 138).

⁷ LONG, Anthony Arthur. *Hellénistická filozofie : Stoikové, epikurejci, skeptikové*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. 141s. ISBN 80-7298-077-7.

⁸ ERASMUS, Rotterdamský. *O svobodné vůli*, 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2006. Reformní theolog Erasmus Rotterdamský a jeho polemika s Lutherem (*David Sanetrník*), s. 58. ISBN 80-7298-186-2.

teleologické určení např. u Benedikta Spinozy.⁹ V těchto případech je odkazováno na fyzikální, chemické, biologické aj. zákony.

V následujícím textu je úvod do koncepcí svobodné vůle školy stoiků (zejména Chryssipovi), dále renesančního filozofa Benedikta Spinozy a myšlenkového směru iluzionismu.

1.1.1 Stoické pojetí vůle

Po téměř dvou tisíci letech od období největšího rozkvětu stoicismu zůstává obrat stoický klid součástí běžné mluvy. Pro stoické myslitele bylo klidné přijímání osudu a schopnost žít v souladu se skutečným chodem událostí cílem lidské existence.¹⁰ Bylo tomu tak i v důsledku stoiky uznávaného faktu, že lidská bytost není schopna se ze svého osudu vymanit. Abychom porozuměli těmto stanoviskům, je nutné se seznámit se stoickou fyzikou a kosmologií.

Prvotní příčinou veškerého dění ve světě je dle této koncepce řád – *logos*. V původních textech se můžeme setkat i s tím, že je nazýván Bohem (Díem). Bylo by však zavádějící domnívat se, že k jeho působení dochází skrze izolované zásahy do koloběhu světa. Naopak jedná se o plynulou a harmonickou návaznost dokonale uspořádaného řetězce událostí.¹¹ V této souvislosti se uvádí, že stoikové jako první zastávali důsledně zákon o universální kauzální spojitosti. To znamená, že dřívější události jsou příčinami pozdějších a všechny věci jsou mezi sebou navzájem provázány. Není možné, aby po určité reakci následovala jiná reakce. Pokud se nám určitý jev zdá jako náhodný, jedná se pouze o naše nedostatečné znalosti ohledně příčin, které jej způsobily.¹²

⁹ RUSSELL, John M.. Freedom and Determinism in Spinoza, *Auslegung*. 1984, vol. XI, č. 1, s. 380. ISSN 0733-4311. Dostupný také z WWW:

<http://kuscholarworks.ku.edu/dspace/bitstream/1808/9092/1/Auslegung.v11.n01.378-389.pdf>

¹⁰ LONG, Anthony Arthur. Op. cit. v pozn. 7, s. 141.

¹¹ FERRAILOLO, Bill. Free Will, Determinism, and Stoic Counsel, *Ars Disputand*. 2006, Vol. 6, odst. 19. ISSN 2041-6962. Dostupný také z WWW:

<http://www.arsdisputandi.org/publish/articles/000254/article.pdf>,

¹² LONG, Anthony Arthur. Op. cit. v pozn. 7, s. 203.

Kauzální mechanismus lze pak ve stoickém (konkrétně Chrysippově) pojetí popsat tak, že dochází ke spolupůsobení dvou příčin. První z nich je určité vnější působení na objekt, tuto příčinu Chrysippos označil za pomocnou, nejbližší. Druhou příčinou, která je nazvána hlavní a dokonalou, jsou vnitřní vlastnosti předmětu. K vyvolání účinku je zapotřebí přítomnosti obou dvou příčin. Jako příklad je uvedeno svržení kuželu z kopce. Směr, rychlost a trvání pohybu není závislé pouze na tom, jak bude kužel strčen ze svahu, podstatnější pro tento děj je samotný tvar kužele. Proto například můžeme po rovině kutálet válec, avšak za užití stejné síly nelze rozkutálet kvádr.¹³

Analogicky je této kauzální teorie užito k vysvětlení lidského jednání. Vnější příčiny (*phantasia hormétiké*) způsobují, že v člověku vznikají představy (*hormé*) možného budoucího jednání. Samy o sobě tyto příčiny si nemohou vynutit jednání (*praxis*). K tomu je zapotřebí, aby k dané představě přitakala přirozenost jedince. Která představa bude vybrána, je v moci jedince (*eph hémin*).¹⁴ Ačkoliv by se mohlo zdát, že zde existuje prostor pro možnost zcela se odchýlit od běhu osudu, není tomu tak. Pod pojmem lidská přirozenost stoikové chápali jak obecné faktory společné všem lidem, tak individuální charakterové vlastnosti.¹⁵ Vlastnosti jedince vznikají spolupůsobením vrozených faktorů a vlivů prostředí (tedy i zde je dodržován přísný determinismus). Aby jedinec určitým způsobem konal, je zapotřebí vnějšího podnětu a odpovídající struktury osobnosti, která v důsledku podnětu vede k činu. Kdyby tomu tak nebylo, neexistovala by variabilita v reakcích. Osobnost člověka je však vždy individuálně strukturovaná a v průběhu času v ní také dochází ke změnám. Proto, pokud na nás působí porovnatelné vnější faktory, dochází k inter individuální a intra individuální variabilitě v detailech.¹⁶

Ze shora uvedeného je možné nabýt dojmu, že lidským údělem je pouze slepě následovat trasu vytyčenou osudem. Stoické pojetí se však vymezuje proti tomu, aby

¹³ Ibid., s. 205.

¹⁴ BOBZIEN, Susanne. Stoic conceptions of Freedom and their Relation to Ethics. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 1997. sv. 47, č. S68, s. 72, ISSN 2041-5370. Dostupný také z WWW: <http://philpapers.org/rec/BOBSCO>

¹⁵ LONG, Anthony Arthur. Op. cit. v pozn. 7, s. 207.

¹⁶ BOBZIEN, Susanne. Op. cit. v pozn. 15, s. 76-77.

lidská bytost mohla být vnímána pouze takto okleštěně. Oproti tomu staví představu, že duše se skládá z určitých částí, kvalit či schopností. Jednou z nich je řídicí mohutnost (*hegemonikon*), ta je sídlem vědomí a přísluší mu schopnosti dnes spojované s centrální nervovou soustavou.¹⁷ Řídicí schopnost umožňuje vybírat z okolního prostředí ty věci, které jsou nezbytné pro sebezáchovu tvora. Oproti zvířatům, lidská řídicí schopnost se vyznačuje tím, že v ní má vedoucí úlohu rozum (*logos*). Není tomu tak od narození člověka, neboť řídicí princip se proměňuje v průběhu dospívání a završením tohoto procesu je fáze, kdy rozum zcela usměrňuje pudové chování a je hlavní složkou *hegemonikonu*.¹⁸ Pokud je na jedince působeno vhodnými prostředky (dialogem, studiem, tréninkem), změní se jeho vzorce chování, touhy a averze. Účelem stoické výchovy je formovat chráněnce takovým způsobem, aby byl schopen rozpoznat mezi věcmi, které ovlivňuje, a které nikoliv. V důsledku toho je oproštěn jakéhokoliv psychologického a emocionálního vypětí a je označován *Eleutheros*.¹⁹ Stoikové vyvozují, že tento proces nijak nevyžaduje svobodnou vůli, neboť ať už se takto člověk narodil, nebo byl takto formován, děje se tak na základě *logu*.²⁰

1.1.2 Panteismus Benedikta Spinozy

Lidská svoboda a její možnost je i jedním z témat Spinozovy *Etiky*. Chápe tento pojem poněkud jiným způsobem, než je tomu v dnešním běžném úzu, jak bude ukázáno níže. Spinoza mj. vytvořil komplexní systém pro popis přírody, společnosti a lidských bytostí. V souladu se zásadami metafyzického racionalismu se snažil dospět k takovým výsledkům, které by bylo možno označit za absolutní pravdy. Metodou, kterou Spinoza k dosažení takových výsledků užíval, byla dedukce. Zde můžeme sledovat jistou shodu s jeho současníkem, v mnoha dílčích problémech však i oponentem, Renéem Descartem. Spinoza postupuje od základních, obecných tezí k partikulárním. Proto i tento výklad je

¹⁷ LONG, Anthony Arthur. Op. cit. v pozn. 7, s. 212.

¹⁸ Ibid., s. 214.

¹⁹ BOBZIEN, Susanne. Op. cit. v pozn. 15, str. 79.

²⁰ FERRAILOLO, Bill. . Op. cit. v pozn. 12, odst. 20.

zahájen úvodem do Spinozovy ontologie, která představuje základ jeho etických názorů.²¹

Vzhledem k zařazení do této části pojednání o svobodě vůle je možno považovat názory Spinozy jednoznačně za kauzální determinismus: vychází totiž z myšlenky, že veškeré děje je nutno redukovat na vztah příčiny a následku. Tato kauzalita se odráží v jeho díle, a to jak v kosmologii, tak i ve vztahu dílčích, jednotlivých věcí a nakonec i např. v logice. Na podkladě této zákonitosti lze dle Spinozy zkoumat i části přírody obdobným způsobem.²² Spinozovo univerzum je monistické, nejsou v něm žádné vnější vlivy, jedná se o uzavřený systém.

Základním konstrukčním prvkem je substance (Bůh), k jejímuž utvoření není zapotřebí pojmu další věci.²³ Substance je všezahrnující a tudíž zahrnuje i všechny příčiny. Je tedy i příčinou sama sobě – tzv. *causa sui*.²⁴ Další vlastností základní substance je její nekonečnost a z toho vyplývající nekonečnost atributů.²⁵ Atributem Spinoza míní způsob, jak zachycovat a chápat podstatu substance.²⁶ Člověk ve své nedokonalosti je schopen vnímat fakticky pouze dva atributy: myšlení a rozlehlost. Obsah vnímaného je pak tvořen mody.²⁷ Mody se odvozují od substance skrze atributy a takto vzniká onen kauzální řetězec. Tedy veškeré objekty, se kterými se potom v každodenním životě setkáváme, jsou mody substance.²⁸ Oproti substanci jsou mody omezené.²⁹ Nejsou samostatné a jsou nezbytně odvozeny z nekonečné povahy substance, která zůstává jedinou samostatnou a nezávislou příčinou. V takto pojatém světě skutečně není prostor pro svobodnou vůli, neboť není možné, aby určité volní rozhodnutí bylo nezapříčiněné, aby bylo příčinou samo o sobě.³⁰

²¹ LAURENS, Hannah. Finite in Infinity: Spinoza's Conception of Human Freedom Explained Through His Metaphysics. *Stance*. 2012. č. 5, s. 97, ISSN 1943-1880. Dostupný také z WWW: http://www.bsu.edu/libraries/virtualpress/stance/2012_spring/10laurens.pdf

²² SPINOZA, Benedictus. *Etika*. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2001. s. 45, ISBN 80-903001-0-3.

²³ Ibid., s. 56, I. d3.

²⁴ RUSSELL, John M.. op. cit. v pozn. 9, str. 380.

²⁵ SPINOZA, Benedictus. Op. cit. v pozn. 22, str. 6, I. d6.

²⁶ Ibid., s. 9 I. d4, s. 15-17.

²⁷ Ibid., s. 9 I. d5, s. 55.

²⁸ LAURENS, Hannah. op. cit. v pozn. 21, str. 99.

²⁹ SPINOZA, Benedictus. Op. cit. v pozn. 22, s. 20, I. t15 .

³⁰ Ibid., s. 90, I. t48.

Právě schopnost být příčinou svého vlastní jednání je Spinozou považováno za nutnou podmínku pro to, abychom naše jednání mohli označit svobodným. Dle Spinozy je nemožné svobodně volit mezi dvěma odlišnými variantami jednání. Jestliže jsme opačného názoru, vyplývá naše přesvědčení z nevědomosti a je iluzí. To, co považujeme za naše svobodné rozhodnutí, je pouze uvědomování si naší přirozené preference jednat určitým způsobem.³¹

Obdobně jako stoikové i Spinoza předestírá způsob, jakým může lidská bytost svou pozici v rámci kauzálního řetězce zhodnotit. Metoda je obdobná, spočívá v rozvoji rozumu a v kultivaci osobnosti.³² V jeho pojetí se schopnost, jejíž funkcí je sebezáchova jednotlivých modů, nazývá *conatus*³³ (můžeme zde spatřovat jistou paralelu s *hegemonikonem* viz sekce 1.1.1). Protože každá existující věc v sobě zahrnuje věčnou a nekonečnou substanci, není z této účasti vyloučen ani *conatus*.³⁴ Podílením se na substanci – Bohu je člověku také dán podíl na božských schopnostech a tedy i na schopnosti být sám sobě příčinou bez vnějších vlivů. K tomu, abychom mohli využít této schopnosti, je zapotřebí nabýt dostatečné znalosti vlastních psychických dějů (tzv. adekvátních představ), které nám umožní z nich vyloučit vnější determinanty a tuto znalost aplikovat.³⁵ Tento stav Spinoza označuje jako svobodný. Tímto pojetím lidské svobody není vytvořen vnitřní rozpor v rámci Spinozovy koncepce. Kýženého svobodného stavu je dosaženo jen v Bohem podmíněných, nutných případech a ani pak nemůžeme činit nic jiného, než je vyžadováno nutností.

1.1.3 Iluzionismus Daniela Wegnera

V minulé sekci je uvedena teze Benedikta Spinozy, že pokud reflektujeme své předchozí jednání a domníváme se, že bylo v našich silách zvolit si a provést jiné úkony, jedná se o pouhou iluzi vyplývající z nedostatečné úrovně znalostí. Souhrnným pojmem, pod který je možno tato tvrzení shrnout, je iluzionismus. V současné

³¹ LAURENS, Hannah. op. cit. v pozn. 21, s. 100-101.

³² Ibid., s. 102.

³³ LAURENS, Hannah. op. cit. v pozn. 21, s. 101.

³⁴ RUSSELL, John M.. op. cit. v pozn. 9, str. 382.

³⁵ Ibid., s. 383-384.

postmoderní době, kdy je jen stěží udržitelná představa o dominantním světonázoru, je obtížné vytvořit všeobecně přijímatelnou myšlenkovou konstrukci, která by umožňovala odvodit jednotlivé děje jako důsledek kosmického řádu nebo božské entity. Současný iluzionismus se může z tohoto hlediska jevit aktuálnějším, neboť k obhajobě svých tezí nemá zapotřebí odvolávat se na shora uvedené činitele, a své argumentaci vychází jak z poznatků celé západní filozofie, tak i z aktuálních výzkumů na poli kognitivních, sociálních a neuropsychologických věd.³⁶ Dále je vhodné podotknout, že iluzionismus není možné zcela podřadit pod pojem hard-determinismu. Někteří autoři, kteří bývají do této myšlenkové školy zařazováni, uznávají jistou míru volní svobody – např. Saul Smilansky.³⁷ Reprezentantem iluzionismu, na jehož tezích je založen další výklad v této práci, byl zvolen Daniel Wegner.

Wegner v úvodu svého článku stanovuje tezi, že svobodnou vůli je možné chápat jako iluzorní nastavbu jednání. Vzniká v důsledku toho, že vědomě vnímáme a reflektujeme stále stejné údaje o našem jednání, které nás vedou k představě svobodné vůle. Tedy že námi nejdříve zamýšlený záměr je převeden v jednání ve vnějším světě.³⁸ Aby svou tezi podpořil, poukazuje nejdříve na psychologické experimenty (konkrétně na ty realizované Penfieldem a Libetem), případy tzv. syndromu cizí ruky (*alienhand syndrome*) a obdobná postižení. Shora uvedené je blíže popsáno v druhé části této práce, a proto není zahrnuto v tomto výkladu.

V druhé polovině popisu Wegnera je předestřena teorie zjevného duševního zapříčinění (*apparent mental causation*). Dle této teorie zažíváme vědomě volní rozhodování a přičítáme si původ svého jednání v případech, kdy vědomě kontemplujeme určitou myšlenku před provedením určitého jednání (priorita myšlenky před jednáním), tato myšlenka se s jednáním shoduje (konzistentnost) a zároveň není doprovázena vědomím o jiných možných příčinách daného jednání (výlučnost). Dle

³⁶ WEGNER, Daniel M.. The mind's best trick: how we experience conscious will. *TRENDS in Cognitive Sciences*. 2003. sv. 7, č.2, ISSN 1364-6613. Dostupný také z WWW:

<http://web.gc.cuny.edu/cogsci/private/wegner-trick.pdf>

³⁷ SMILANSKY, Saul. Free Will, Fundamental dualism, and the Centrality of Illusion. In KANE, Robert (ed.). *Oxford Handbook of Free Will*. New York : Oxford University Press, 2011, 2. vyd., str. 4. ISBN 97-80195178-54-8. Dostupný také z WWW: <http://www.ucl.ac.uk/~uctytho/dfwVariousSmilansky.htm>

³⁸ WEGNER, Daniel M.. Op. cit.v pozn. 36, s. 65.

Wegnera se takto cítíme při běžných činnostech, například při rozsvěcování lampy. Problém však spočívá ve faktu, že existují situace, ve kterých si nárokuje dodržení shora uvedených premis, ačkoliv tomu tak nemůže být. V souvislosti s prvkem konzistence Wegner poukazuje na výzkumy ohledně vnímání nahodilosti ve vztahu jednání a jeho důsledků. Z nich vyplývá, že lidé mají tendenci domnívat se, že mají kontrolu nad opakováním události, která je odvislá od náhody, pokud mají úspěch v počátečních pokusech.³⁹ Dále poukazuje na případy, kdy naše chování vykazuje veškeré vnější znaky svého vědomého volního původu, ačkoliv je cítěno jako nechtěné (automatické psaní, duchařské seance atd.).⁴⁰ Zážitek vědomého volního procesu je pro Wegnera způsob, jakým vědomí reflektuje realizovanou volní operaci, ne její samotný průběh, a proto jde o iluzi.⁴¹

1.1.4 Kritika Hard-determinismu

Teorie uvedené v tomto oddílu mají společný rys, a to popírání možnosti ovlivňovat vědomě lidské jednání. Pro mnohé myslitele je takto chápaný lidský úděl nepřijatelný z více důvodů. V následujícím textu je uvedena kritika obsažená v již zmíněném eseji Williama Jamese,⁴² kterým autor odmítá svět chápaný jako totalitu příčiny a následku. Naopak chce předestřít vizi světa, ve kterém existuje šance.⁴³

Pokud je pojmu šance užito k popisu určitého děje, je tím v Jamesově pojetí myšlen děj, který nebyl nijak kontrolován, zabezpečen či nebyl nezbytně nutně podmíněn jinými, předešlými ději.⁴⁴ Existence takového faktoru je v příkrém rozporu s teoriemi popsány výše v tomto oddílu. Přesto právě šance je zapotřebí k tomu, abychom měli zájem a potěšení z konání dobrých činů, neboť těchto uspokojivých pocitů nám nebude dáno, pokud si nebudeme vědomi i opačné možnosti – konání činů

³⁹ Ibid., s. 67-68.

⁴⁰ WEGNER, Daniel; WHEATLEY, Thalia. Apparent Mental Causation. Sources of the Experience of Will. *American Psychologist*. 1999, sv. 54, s. 482. Dostupný také z WWW: <http://www.wjh.harvard.edu/~wegner/pdfs/Wegner&Wheatley1999.pdf>

⁴¹ Ibid., s. 490.

⁴² JAMES, William. Op. cit. v pozn. 5.

⁴³ Ibid., s. 591.

⁴⁴ Ibid., s. 572.

hodných opovržení.⁴⁵ Tento lidský rys vyplývá z charakteru morálního hodnocení, které ke kladnému hodnocení vyžaduje určitou námahu, překonání obtíží.⁴⁶

Naopak situace, kdy odpíráme aktérům možnost jednat alternativně, vyžaduje, abychom uznali přítomnost negativních jevů, jako je například vražda, za imanentní vlastnost univerza, ačkoliv bychom je měli potírat. To je v rozporu s morálním očekáváním a vede k morální ambivalenci, relativizaci.⁴⁷ Reakci, kdy budeme takový svět vnímat jako příležitost rozvoje našich teoretických znalostí o morálce, James nazývá gnostickým/subjektivistickým pohledem (*gnostical/subjectivistic point of view*).⁴⁸ Je možné v něm spatřovat paralely s postupy popsány Stoiky a Spinozou, vedoucí k větší míře svobody, jak jimi byla (odlišně) chápána. I toto pojetí James odmítá, když na jeho adresu uvádí, že takto chápaný svět se mění v případě vraždy z tragické reality v neupřímné melodramatické vystoupení, které nerozvíjí, ale naopak korumpuje naše morální přesvědčení.⁴⁹

1.2 Kompatibilismus

Do směru kompatibilismu jsou zařazeny teorie, které uznávají existenci kauzálního řetězce událostí, jejich vzájemnou determinaci. Avšak jen do té míry, do které je v řetězci zahrnuta lidská svoboda, pojímaná zejména jako absence vnějších omezení pro rozhodování. Svým způsobem se jedná o dva rámce jazykové reference, kdy užíváme pojmu svobodná vůle k přiřítání vědomých motivů a determinismem vysvětlujeme chování jako důsledek vrozených vlastností a životních zkušeností.⁵⁰

⁴⁵ Ibid., s. 588.

⁴⁶ Ibid., s. 582-583.

⁴⁷ Ibid., s. 578.

⁴⁸ Ibid., s. 581.

⁴⁹ Ibid., s. 590.

⁵⁰ GLASER, Daniel. Compatibility of Free Will and Determinism in Criminology: Comments on an Alleged Problem, The. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1977, sv. 67, č. 4, s. 486, ISSN 0091-4169. Dostupný také z WWW:

<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6004&context=jclc>

V literatuře se můžeme setkat s rozdělením kompatibilismu do tří vývojových fází s počátkem v novověku.⁵¹ Repräsentanty první fáze jsou Thomas Hobbes a David Hume, z jejichž myšlenek vzniklo klasické pojetí kompatibilismu. V druhé fázi v 60. letech 20. století byly představeny tři koncepce, které se kriticky vymezovaly vůči klasickému pojetí. První z nich je konsekvenční argument Carla Ginet,⁵² který je ve zkratce kritikou kompatibilismu z pozice hard-determinismu, kdy Ginet popírá existenci svobodné vůle zejména z důvodů, že lidé nemohou ovlivnit přírodní zákony a minulost. Druhá koncepce byla představena Harry Frankfurtem.⁵³ Nejdříve Frankfurt definuje Princip alternativních možností (který obsahuje analogie s Weinbergerovou informační teorií popsanou dále v textu) a následně ji napadá uvedením hypotetických situací, jejichž subjekty sice jednájí svobodně (ve smyslu absence vnějších vlivů či příčin), přesto výsledku jejich činů bylo dosaženo, i pokud by byly zamýšleny jinak. Oproti předešlým dvěma koncepcím je pojetí Petera Fredericka Strawsona⁵⁴ určitou obhajobou a reformulací možností kompatibilismu ve vztahu k morální odpovědnosti. Její popis je obsahem závěrečné sekce tohoto oddílu. Současné teorie, kterých je široké spektrum a individuálně zohledňují předchozí myšlenky, jsou zařazeny v rámci uvedené systematiky do třetí fáze.

1.2.1 Humův empirický kompatibilismus

David Hume je zařazován mezi klasické protagonisty kompatibilismu a společně s dalšími osobnostmi jakými byli J. Locke, J. S. Mill a M. Schlick.⁵⁵ Právě z myšlenek

⁵¹ The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Compatibilism* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-22-03]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/compatibilism/#3>

⁵² GINET, Carl. Might We Have No Choice. In LEHRER, Keith. *Freedom and determinism*. New Jersey : Humanities Press, 1976. ISBN 978-0391005372

⁵³ FRANKFURT, Harry G. Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *The Journal of Philosophy*, 1969, sv. 66, č. 23, s. 829-839. ISSN 0022-362X. Dostupný také z WWW: http://www.unc.edu/~dfrost/classes/Frankfurt_PAP.pdf

⁵⁴ STRAWSON, Peter Frederick. *Freedom and Resentment and Other Essays*. 1. vyd. , Oxford : Taylor & Francis, 2008. Freedom and Resentment. ISBN 9780203882566. Dostupný také z WWW: <http://www.ucl.ac.uk/~uctytho/dfwstrawson1.htm>

⁵⁵ MILICAN, Peter. Hume's Determinism. *Canadian Journal of Philosophy*. 2010, sv. 40, č. 4, s. 1. ISSN 0045-5091. Dostupný také z WWW: <http://www.davidhume.org/papers/millican/2010%20Hume's%20Determinism.pdf>

Johna Locka vycházel Hume i při stanovení své empirické metody.⁵⁶ Jejím užitím a celkovým pojetím svého filozofického systému se Hume vymezuje proti metafyzické filozofii (jejímž protagonistou byl zmíněný Spinoza), kdy jediným zdrojem pravdivého poznání jsou mu smysly a zkušenost (oproti konstrukci myšlenkových systémů na základě rozumových operací u metafyziků).⁵⁷ Proto buduje svou psychologii na odlišných základech.

Hume dělí duševní vjemy získané ze smyslů na dvě skupiny. Tou první jsou představy (ideje), které se objevují ve vědomí bez odpovídajícího korelátu v reálném světě. Oproti tomu duševní vjemy zařazené ve druhé skupině nazývané dojmy jsou živější a trvají za přímého působení jejich podnětu.⁵⁸ Ideje neexistují ve vzájemné izolaci, naopak dochází k jejich spojování. Dle Huma k tomu dochází na základě tří zásad: podobnosti, shody místa nebo času a příčiny a účinku.⁵⁹ Právě poslední ze zásad je podstatná při formulování Humova postoje k fyzické determinaci.

Zákon fyzické determinace Hume chápe specificky. Usuzuje, že stanovení nutného vztahu příčiny a následku je operací vznikající na základě zkušeností nabytých ze smyslových vjemů. Tedy z minulé zkušenosti očekáváme, že u dané příčiny i v budoucnu nastane takový následek, jaký jsme mohli (opakovaně) pozorovat v minulosti.⁶⁰ Pokud bychom jiný výsledek nazvali náhodou, jednalo by se pouze o naší neznalost skutečné příčiny.⁶¹⁶² V této souvislosti se Hume pokoušel vyhledat určitou sílu, která by způsobovala nutné spojení příčiny a následku a přesahovala by rutinní očekávání. Odmítá odpověď, že takovým činitelem je vůle nejvyšší bytosti.⁶³

⁵⁶ HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*, 1. vyd. Praha : Svoboda, 1972. Humova skepse (*Milan Sobotka*), s. 20-21.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 45.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 44.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 52.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 55-56; 59; 95; 115-116.

⁶¹ *Ibid.*, s. 93.

⁶² Můžeme zde spatřit jistou paralelu s úvahami stoiků (viz sekce 1.1.1). Na to že se s jejich myšlenkami Hume nutně setkal, poukazuje fakt, že je zmiňuje v samotném textu *Zkoumání lidského rozumu* (např. s. 146). V samotné otázce lidské svobody se s nimi však neshoduje.

⁶³ *Ibid.*, s. 111-113.

Konstatováním, že jsme schopni pozorovat pouze následnost dějů a nikoliv sílu, skrze niž příčina působí či spojení mezi ní a účinkem, Hume tuto úvahu nechává otevřenou.⁶⁴

Nemožnost najít a definovat spojnicí mezi příčinou a následkem se projevuje i na Humově koncepci svobody a vůle. Volným aktem nazývá příčinu pohybů těla a představ v naší obrazotvornosti. Její vliv poznáváme vědomím.⁶⁵ Hume přiznává vůli schopnost vyvolat novou ideu, nakládat s ní a přejít k jiné.⁶⁶ V souvislosti s lidským chováním Hume uvádí, že v něm panuje velká uniformita vzhledem k tomu, že lidská přirozenost ve svých principech zůstává stejná.⁶⁷ Nezachází však tak daleko, aby tvrdil, že všichni lidé jsou navzájem identickými kopiemi. Uznává inter individuální a (v souvislosti s vývojem osobnosti) intra individuální odlišnosti.⁶⁸ Volní akty pak v lidské mysli vznikají podmíněně. Jejich příčinami jsou motivy. Díky shora uvedené podobnosti lidských charakterů nám to následně umožňuje předpovídat chování ostatních lidí, neboť očekáváme, že obdobné podněty v lidech vyvolávají obdobné reakce. Správné fungování tohoto principu umožňuje fungování lidské společnosti v podobě, jakou ji známe, neboť očekávání chování ostatních osob zpětně působí na jedince, který upravuje své jednání v souladu se svými motivy.⁶⁹

Z tohoto hlediska se zdá vhodnější zařadit Humovo pojetí do předešlého oddílu. Shora uvedeným způsobem lze však vysvětlit jednání pouze pokud nejsme jeho vlastními aktéry a pozorujeme zvenčí jednání jiných subjektů.⁷⁰ Pokud ale reflektujeme svoje vlastní myšlenky a jednání, potom zažíváme, že máme moc jednat, nebo nejednat podle vlastní vůle, tedy odchýlit se od pouhého reagování na podněty. Tento stav Hume nazývá svobodou a přisuzuje jí všem lidem.⁷¹ Bohužel tuto úvahu blíže nerozvádí. Z faktu, že připouští odstrašující funkci trestu,⁷² však můžeme usuzovat, že přiznává

⁶⁴ Ibid., s. 114.

⁶⁵ Ibid., s. 102.

⁶⁶ Ibid., s. 106.

⁶⁷ Ibid., s. 124, 126.

⁶⁸ Ibid., s. 127-128.

⁶⁹ Ibid., s. 132.

⁷⁰ LACEWING, Michael. *Hume on free will* [online]. Routledge Taylor & Francis Group, [cit. 2014-22-03]. s. 3. Dostupný z WWW:

<http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/A2/Hume/HumeFreeWill.pdf>

⁷¹ HUME, David. Op. cit. v pozn. 56. str. 138.

⁷² Ibid., s. 141.

člověku větší nadvládu nad jeho činy než hard-deterministé. Jako další důkaz pro zařazení Huma mezi kompatibilisty můžeme vnímat jeho tezi, že lidské činy lze morálně hodnotit pouze v případě, kdy jsou obdařeny svobodou (v Humově slova smyslu).⁷³

1.2.2 Weinbergerova informačně-teoretická teorie jednání

Ota Weinberger věnuje problematice existence, či neexistence svobody vůle jednu z kapitol své knihy *Alternativní teorie jednání* s názvem *Je chtění liberum arbitrium?*⁷⁴ Zde již v úvodu autor stanovuje premisu, že ze svých zkušeností máme jistotu ohledně schopnosti jednat dle své vůle (uznává i výskyt opačných případů),⁷⁵ což ve Weinbergerově pojetí znamená vybrat si mezi určitými alternativami jednání a následně zvolené jednání provést. V tomto ohledu nejsou pro Weinbergera rozhodující příčiny volby, ale cíle zamýšleného jednání.⁷⁶ Nezbytnou součástí volby alternativ je informační proces,⁷⁷ který nemusí být vědomým.⁷⁸ Informace, se kterými je v rámci tohoto procesu nakládáno, jsou dvojího druhu – kognitivní (tj. poznání faktů, se kterými je jednání spojeno) a praktické (tj. cíle, preference, normy).⁷⁹

Alternativy jednání Weinberger označuje jako volní prostory, resp. pole možností.⁸⁰ Volní prostor má dle Weinbergera stromovou strukturu. Z bodu, ve kterém kontemplujeme jednotlivé možnosti, vybíhají do prostoru jednotlivé větve (tím méně alternativy jednání), jež se mohou dále dělit, přičemž může také dojít k situaci, ke spojení s odloučenými větvemi. To znamená, že různé alternativy jednání mohou mít stejné následky. Weinberger nezachází natolik daleko, aby tvrdil, že jsme schopni tímto způsobem reflektovat své vlastní, či jiné konkrétní počínání. Naopak je toho názoru, že se jedná o teoretickou konstrukci, kterou je možno vytvořit pouze abstraktně. Její

⁷³ Ibid., s. 143.

⁷⁴ WEINBERGER, Ota. *Alternativní teorie jednání*. 1. vyd. Praha: Filozofia, 1997. s. 161-189. ISBN 80-7007-096-X.

⁷⁵ Ibid., s. 161.

⁷⁶ Ibid., s. 74.

⁷⁷ Ibid., s. 79.

⁷⁸ Ibid., s. 81.

⁷⁹ Ibid., s. 88.

⁸⁰ Ibid., s. 164.

uplatnění v konkrétních případech je nemožné z důvodu naší neschopnosti nabýt dostatečných vědomostí o aktuálním a budoucím stavu světa a nás samotných.⁸¹ V této souvislosti Weinberger zmiňuje rozdíl mezi popřením determinace a neschopností lidské bytosti postihnout svým vnímáním determinaci v celé šíři. Považuje za věrohodnější druhou možnost a nazývá jí intransparentní determinací.⁸²

Samotný moment výběru mezi vícero alternativami Weinberger nazývá optimalizační analýzou. V tomto procesu je na základě stanovených kritérií provedeno preferenční seřazení možných anebo přípustných alternativ určených v rámci kognitivního procesu.⁸³ Je možné, aby byla jako optimální vyhodnocena pouze jedna alternativa. Pokud existuje více alternativ obdobné preferenční hodnoty, dochází k libovolnému výběru.⁸⁴ Právě v této libovůli můžeme spatřovat Weinbergerovo konstatování ničím nepodmíněného a neovlivněného prvku lidskému jednání. Celkově proces, který v sobě zahrnuje poznání možných alternativ a určení volby prostřednictvím optimalizační analýzy, Weinberger nazývá deliberací jednání.⁸⁵

Bylo by nemístné klást shora uvedenou libovůli do popředí jako význačný prvek. Její uplatnění je možné až při volbě alternativ, které byly v předešlých fázích myšlenkových procesů vyhodnoceny jako možné či přípustné. Omezení jednotlivých alternativ může vycházet z podmínek fyzických, či společenských.⁸⁶ Tento efekt Weinberger hodnotí jako ospravedlňující pro vytváření norem, stanovení vzorů, odměnu a trest, ačkoliv uznává, že účinek těchto institutů není absolutní.⁸⁷

1.2.3 Strawsonův obrat k „reaktivním postojům“

Stěžejní esej Petera Fredericka Strawsona – Svoboda a odpor (*Freedom and Resentment*) k tématice svobody vůle a jejich následků byla vydána poprvé v roce 1962

⁸¹ Ibid., s. 165.

⁸² Ibid., s. 172.

⁸³ Ibid., s. 91.

⁸⁴ Ibid., s. 90.

⁸⁵ Ibid., s. 95.

⁸⁶ Ibid., s. 92.

⁸⁷ Ibid., s. 186-187.

(v některých zdrojích je možné se setkat i s rokem 1960). Časové umístění jeho práce je podstatné z toho důvodu, že leží na určité hranici či přelomu mezi klasickou podobou akademické debaty o svobodné vůli a podobou současnou, která byla Strawsonovým příspěvkem obohacena o nové podněty a i díky tomuto vlivu dospěla ke svému dnešnímu stavu.⁸⁸ Nejedná se však dle hodnocení jiných odborníků o takový příspěvek, který by bylo možné v této souvislosti pokládat za zlomový, tedy například rozbor kauzality, či fungování volných procesů. Metodicky se zaměřuje více na popis fungování psychických dějů spojených s morálním hodnocením na základě empirických znalostí než na analýzu dotčených pojmů.⁸⁹

Strawson se již v úvodu eseje přiznává, že patří mezi ty, kteří nejsou schopni přesně definovat determinismus.⁹⁰ Ohledně myšlenkového uchopení problematiky svobody vůle a jejích případných důsledků Strawson předestírá model, ve kterém dochází ke sporům mezi dvěma stranami. První z nich nazývá optimisty. Ti zastávají názor, že platnost teze o determinismu nijak nezpochybňuje náš postoj k morální odpovědnosti založený na předpokladu svobody jednat dle našich volných rozhodnutí. Z tohoto hlediska lze označit optimisty za kompatibilisty. Na druhou stranu Strawson staví pesimisty, kdy tohoto označení užívá pro vyznačování názoru popírajícího existenci determinismu či jeho slučitelnosti s postulátem svobody vůle a lze je označit za libertariány, či morální skeptiky.⁹¹ Ačkoliv má autor výhrady k oběma shora uvedeným možnostem, za správnější hledisko Strawson považuje to zastávané optimisty, ovšem za předpokladu jeho významné úpravy.⁹²

Východiskem Strawsonových úvah ohledně nutných úprav jsou sociálně-emoční postoje a reakce vznikající při přímém interpersonálním kontaktu, jakými jsou například odpor, láska, odpuštění. Tyto reakce Strawson nazývá osobními reaktivními postoji

⁸⁸ MCKENNA, Michael; RUSELL, Paul. *Free Will and Reactive Attitudes : Perspectives on P.F. Strawson's "Freedom and Resentment"*. 1. vyd., Surrey : Ashgate Publishing, 2008. Perspectives on P.F. Strawson's „Freedom and Resentment“, s. 1. (tato a další citace ze shodného zdroje odpovídá elektronické verzi dokumentu) ISBN: 9780754640592. Dostupný také z WWW: https://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Free_Will_and_Reactive_Attitudes_Intro.pdf

⁸⁹ Ibid., s. 5.

⁹⁰ STRAWSON, Peter Frederick. Op. cit. v pozn. 54, s. 1 (tato a další citace ze shodného zdroje odpovídá elektronické verzi dokumentu).

⁹¹ MCKENNA, Michael; RUSELL, Paul. Op. cit. v pozn. 88, s. 4.

⁹² STRAWSON, Peter Frederick. Op. cit. v pozn. 54, s. 15.

(*personal reactive attitudes*). Všimá si, že charakter těchto reakcí není podmíněn pouze samotným vnějším jednáním subjektu, ale také mírou, kterou toto jednání naplňuje naše očekávání náležité motivace jednání. Strawson zaměřuje svou pozornost na situace, kdy je subjekt poškozen (ať už hmotně, či nehmotně) jednáním jiného subjektu a lze očekávat, že poškozený bude ke škůdci cítit odpor (*resentiment*). Tento pocit může být zmírněn, či zcela potlačen zvláštním druhem úvah ohledně škůdce, které Strawson řadí do dvou skupin.⁹³ Do první z nich řadí takové hodnocení jednání škůdce, kdy tvrdíme, že nechtěl způsobit škodný následek, tj. nevěděl, co dělá, byl donucen, neměl jinou alternativu. V těchto případech nezastáváme vůči škůdci speciální postoj, chápeme jeho jednání v rámci obvyklých mezilidských vztahů a také naše reakce z této meze nijak nevybočuje.

Jinak však hodnotíme situaci, kdy o škůdci tvrdíme, že nebyl sám sebou, nebo jedná-li se o dítě či duševně nemocného. Takového škůdce považujeme za psychicky abnormálního, nebo v případě dítěte za nedostatečně vyspělého. Postoj, který vůči takovému škůdci zastáváme, vybočuje z mezí obvyklých interpersonálních vztahů a Strawson jej nazývá objektivním postojem (*objective attitude*). Jeho zaujetím přistupujeme ke škůdci jako k předmětu určité sociální politiky, tj. jako k někomu, kdo by měl být léčen, zajištěn, či vzděláván. Tyto postoje jsou vzájemně exkluzivní.⁹⁴

Strawson si v této souvislosti klade otázku, zda platnost teze o determinismu (ve smyslu hard-determinismu) vylučuje možnost zastávat osobní reaktivní postoj a umožňuje pouze objektivní postoj, jehož součástí není morální hodnocení (neboť v těchto případech nemá subjekt nad svým jednáním kontrolu).⁹⁵ Domnívá se, že bez ohledu na platnost či neplatnost determinace, je nepředstavitelné, aby z lidských vztahů zmizel prvek osobní účasti. Nejedná se o nic, co by mohlo být, či vyžadovalo ospravedlnění. Tento prvek je příliš zakořeněn v naší koncepci lidské společnosti.⁹⁶

⁹³ Ibid., s. 3-4.

⁹⁴ Ibid., s. 5-6.

⁹⁵ Ibid., s. 6.

⁹⁶ Ibid., s. 7.

V dalším výkladu se Strawson věnuje analogiím osobních reaktivních postojů, které zažíváme při hodnocení situací, na kterých nejsme přímo účastní. Nazývá je zprostředkovanými (*vicarious analogues of the personal reactive attitudes*).⁹⁷ Znovu si zde klade otázku, jestli by pravdivost determinismu tyto pocity vyloučila. Ani v tomto případě neodpovídá souhlasně. Domnívá se, že takový přístup by se zcela přičil lidské povaze.⁹⁸

1.2.4 Zhodnocení uvedených koncepcí

Tři shora uvedené myšlenkové koncepce spojuje především fakt, že jejich autoři kladou svoje poznatky zejména do zkušeností (viz. Humovo odmítnutí jiných než vnímaných informací) a „běžného“ či „každodenního života“ (viz. Strawsonovo *commonplace*). V tomto přístupu můžeme spatřovat rozdíl oproti koncepcím popsaným v předchozím oddílu, z nichž první dvě se odvolávaly na uspořádání univerza dle řádu, který nepodléhá lidské moci. Kromě odlišných východisek se samozřejmě liší také v samotném meritu věci. Hume přiznává člověku možnost zvolit si, zda bude konat, či ne a Weinberger mu dokonce dává možnost výběru mezi několika alternativami jednání dle jeho libovůle. Strawson se k těmto záležitostem nevyjadřuje explicitně, přesto je možné interpretovat jeho text jako kompatibilistický. Je však na místě v této souvislosti podotknout, že taková interpretace je jen jedna z možných a byla učiněna ve vztahu k účelu této práce. Naopak přínosnější je Strawsonova distinkce v hodnocení jednání jiných osob, kdy jeho objektivní přístup je ten, který by měl zaujmout znalec při vypracování posudku z oboru soudní psychiatrie, sexuologie, či psychologie v rámci trestního řízení.

Podstatným prvkem kompatibilistických teorií pro trestní právo je fakt, že kompatibilisté pojmají systém trestů a odměn jako sociálně efektivní pro regulování jedinců ve společnosti.

⁹⁷ Ibid., s. 7.

⁹⁸ Ibid., s. 11-12.

1.3 Impossibilismus

V tomto oddíle jsou zahrnuty ty koncepce, které se dotýkají problematiky svobodné vůle, a popírají možnost existence autonomie vůle jak ve světě, který podléhá zákonům determinace, tak i v případě, že se teze o determinaci veškerého dění ukáže jako nepravdivá. Události jsou pak vnímány jako nevyhnutelné bez ohledu na jejich příčiny.⁹⁹ Tím se impossibilismus odlišuje od obecné teorie hard-determinismu, který také předpokládá nutnost všech dějů, avšak na základě jejich bezpodmínečného zapříčinění a postavení v rámci kauzálního řetězce.

Absence možnosti alternativ jednání je v rámci impossibilismu odůvodněna tezemi, které lze v obecné rovině rozčlenit do několika skupin. První z nich vychází z logického fatalismu, dle kterého je svoboda vůle nemožná již na základě jazykového uchopení problematiky. V dalším textu je této myšlenkový směr zastoupen sekci věnující se článku Richarda Taylora. Taylor se ve svém článku dotýká i koncepce teologického fatalismu, která není v této práci zastoupena, nicméně je vhodné zmínit, že vysvětluje dění ve světě jako důsledek zásahu nadpřirozeného činitele, který nijak nepodléhá lidskému vlivu. Druhá koncepce impossibilismu představená v této práci je popsána v článku Galena Strawsona, který předestírá tvrzení, že nelze člověku přiřknout schopnost svobodně se rozhodovat, neboť nemůže ovlivnit to, jakou je osobností. Poslední zastoupenou koncepcí impossibilismu je ta vytvořená Charlesem Broadem.

1.3.1 Fatalismus Richarda Taylora

Taylor chápe fatalismus jako víru, že vše, co se děje, je vždy nevyhnutelné.¹⁰⁰ V důsledku tohoto tvrzení pak fatalista nahlíží na budoucnost obdobně jako běžný člověk na minulost, tedy odmítá existenci různých alternativ budoucích dějů, nesnaží se

⁹⁹ TAYLOR, Richard. *Metaphysics*. 4.vyd. New Jersey : Prentice Hall, 1991. 6. kapitola : Fate. s. 55. ISBN 978-0135678190. Dostupný také z WWW: <http://myweb.lmu.edu/tshanahan/Taylor-Fate.pdf>

¹⁰⁰ Ibid., s. 55.

nijak budoucnost změnit, neboť se domnívá, že to není v jeho moci.¹⁰¹ Za hlavní zdroje inspirace pro fatalismus Taylor označuje teologické myšlenky na jedné straně a na druhé straně poznatky z oblasti věd a logiky. Z těchto zdrojů vyvozuje tezi, že je možné očekávat existenci souhrnu pravdivých vět o budoucnosti, které budou postupem času uskutečněny.¹⁰²

V další části textu před nás autor staví hypotetickou situaci, ve které předpokládá existenci vševědoucího Boha, který má znalosti nejenom o tom, co vše se stalo a děje v současnosti, ale také o tom, co nastane. Dále předpokládá, že tento Bůh někdy část svých vědomostí vyjeví vybraným osobám – prorokům, kteří jsou následně schopni předpovídat budoucnost.¹⁰³ Jeden z těchto proroků pak sepíše knihu, která popisuje celý život obyčejného muže jménem Osmo. Ten posléze tuto knihu objeví, přečte a zjistí, že skutečně popisuje pravdivě jeho minulost.¹⁰⁴ V této knize se dále dočte i kdy a jak zemře, což se i naplní. Do té doby se však Osmo stane fatalistou.

V této souvislosti si Taylor klade několik otázek. Na první z nich, proč se stal Osmo fatalistou, odpovídá, že existovala soustava pravdivých tvrzení o jeho životě, jak minulém, tak i budoucím, Osmo je uznal za pravdivé a nevyhnutelné a věřil jim. Nijak se do tohoto přesvědčení nezapojily myšlenky o božské podstatě knihy nebo podmínění Osmova života Bohem.¹⁰⁵ Autor se dále táže, zda byl Osmův fatalismus oprávněný a shledává, že vskutku byl. Osmo porovnal svůj dosavadní život s tím, co bylo napsáno v knize, a uznal knihu za pravdivou. Ve svém dalším životě pak nebyl schopen vyhnout se tomu, co bylo uvedeno v knize. Závěrečnou otázkou pro Taylora je, zda z této situace můžeme vyvodit obecnou platnost fatalismu. K tomu uvádí, že každý z nás má za sebou pouze jedinou možnou minulost, která může být popsána sadou pravdivých tvrzení. Stejně tak má každý z nás jedinou budoucnost, která může být také popsána sadou pravdivých tvrzení. Ty nám nejsou na rozdíl od těch popisujících minulost známa.¹⁰⁶ Můžeme si však být jisti, že budou uskutečněna bez ohledu na naše přesvědčení.

¹⁰¹ Ibid., s. 55-56.

¹⁰² Ibid., s. 56.

¹⁰³ Ibid., s. 57.

¹⁰⁴ Ibid., s. 58-59.

¹⁰⁵ Ibid., s. 60.

¹⁰⁶ Ibid., s. 62.

Taylorova teorie o nemožnosti sebeurčení v sobě obsahuje jisté paralely se stoickým popisem lidského chování. Oproti nim však Taylor nijak neodkazuje ke kosmologickému řádu a jeho metodou je zejména logická analýza empirických dat ohledně fungování lidské osobnosti. Na druhou stranu obě dvě teorie shodně popírají existenci určité co to je schopnosti, která by umožnila člověku jednat jinak, než na základě svého charakteru.

1.3.2 Odmítnutí možnosti sebeurčení Galena Strawsona

V úvodu svého článku *Nemožnost morální odpovědnosti*¹⁰⁷ se Galen Strawson zmiňuje o tzv. základním argumentu (*basic argument*), který představuje základnu, na které Strawson dál rozvíjí své myšlenky. Dle základního argumentu je ve zkratce nemožné přiřknout člověku pravou morální odpovědnost, neboť pokud subjekt určitým způsobem jedná, je to díky jeho daným vlastnostem a charakteristikám. Ty však člověk není schopen sám vědomě a explicitně určovat, jsou totiž podmíněny zejména dědičně, výchovou v raném dětství a posléze dalšími vnějšími vlivy. I pokud by se vědomě pokoušel o změnu své osobnosti, bude tomu tak na základě určitého předchozího stavu.¹⁰⁸

V další části textu Strawson poukazuje na fakt, že myšlenka hodnocení jednání jednotlivých osob a přiřknutí odpovědnosti za něj je součástí morálního uvažování, jak jej chápeme.¹⁰⁹ Toto pojetí vychází z každodenních zkušeností¹¹⁰ a odpovědnost za jednání v sobě zahrnuje i odpovědnost za osobnost jejich původce.¹¹¹ Strawson se následně pokouší o přepracování základního argumentu. V upravené formě stanovuje jako podmínku pro přiřknutí skutečné morální odpovědnosti již nikoliv schopnost

¹⁰⁷ STRAWSON, Galen. The Impossibility of Moral Responsibility, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 1994, Vol. 75, č. ½, s. 5-24. ISSN 1568-7759. Dostupný také z WWW <https://philosophy.as.uky.edu/sites/default/files/The%20Impossibility%20of%20Moral%20Responsibility%20-%20Galen%20Strawson.pdf>

¹⁰⁸ Ibid., s. 5-7.

¹⁰⁹ Ibid., s. 9.

¹¹⁰ Ibid., s. 10.

¹¹¹ Ibid., s. 11.

subjektu vědomě určit všechny své vlastnosti, ale pouze některé (explicitně vylučuje například pohlaví). Dále připouští schopnost subjektu vědomě ovlivnit tyto své vlastnosti. Avšak ani takto upravená forma základního argumentu nepřipouští pravou morální odpovědnost. Tato možnost znovu naráží fakt, že člověk nikdy nemůže ovlivnit své počáteční podmínky, nemůže být příčinou sám sobě – *causa sui*.¹¹² V důsledku toho Strawson uvádí, že hodnocení nemůže být natolik zakládáno na svobodném sebeurčení, abychom mohli být morálně hodnoceni a následně byly případně vůči nám uplatněny sankční/odměnné prostředky.¹¹³ Takto je podle Strawsonovy teorie možné srovnat uložení trestu za určitý skutek, např. s uložení trestu za barvu vlasů či tvar obličeje.¹¹⁴

V další části textu se autor vyrovnává s potenciální kritikou z kompatibilistických, či libertariánských pozic. Trvá na svém stanovisku, že lidé mají mnoho charakterových vlastností, které jsou produkty deterministických, ale i nahodilých vlivů, za které nejsou odpovědni, a jelikož jejich jednání zcela vychází z toho, čím jsou, nelze o lidech říci, že jsou v obecném smyslu morálně odpovědni a tudíž ani svobodní.¹¹⁵ Nic na tom dle Strawsona nemění ani skutečnost, že někdy vědomě zažíváme průběh a výkon volných rozhodnutí.¹¹⁶

1.3.3 Broadovo odmítnutí libertariánství

Ve své práci Broad¹¹⁷ vychází z analýzy antagonické dvojice modálních sloves užívaných při posuzování minulého jednání: měl jsi (*ought*), neměl jsi (*ought not*), a to ve smyslu ačkoliv jsi udělal A, měl jsi udělat B a naopak. Uvádí, že takto se vyjadřujeme, pokud se domníváme, že zvolená alternativa jednání byla horší než další, které se nabízely. Broad poukazuje na skutečnost, že těchto sloves používáme pouze v případě, kdy můžeme o původci předmětného jednání říci, že měl na výběr, že mohl

¹¹² Ibid., s. 13-15.

¹¹³ Ibid., s. 15.

¹¹⁴ Ibid., s. 16.

¹¹⁵ Ibid., s. 18-19.

¹¹⁶ Ibid., s. 20.

¹¹⁷ BROAD, Charlie Dunbar, *Ethics and the History of Philosophy*. 1. vyd., London : Routledge & Kegan Paul, 1952. Determinism, Indeterminism and Libertarianism, s. 195-217. Dostupný také z WWW: <http://www.ditext.com/broad/dil.html>

jednat jiným způsobem. Jedná se o nutnou podmínku pro užití těchto sloves ve shora uvedeném významu. Tuto vlastnost Broad nazývá zaměnitelnost (*substitutability*).¹¹⁸

Zaměnitelnost Broad dělí do dvou druhů. Prvním je podmíněčná zaměnitelnost (*conditional substitutability*), to znamená, že určité jednání je výsledkem volního rozhodnutí a jeho uskutečnění či neuskutečnění záleží na podmínce dostatečného chtění subjektem.¹¹⁹ Podmínečnou zaměnitelnost Broad dělí na další dvě subkategorie, a to primární a sekundární zaměnitelnost. Primárně zaměnitelné je takové jednání, které by nebylo učiněno, pokud by jednající subjekt měl dostatečnou touhu (*desire*) jej neuskutečnit (a naopak). Sekundární zaměnitelnost zohledňuje, zda subjekt mohl v daném čase mít dostatečnou touhu vyhnout se předmětnému jednání (a naopak). Touto dedukcí se Broad dostává od zaměnitelnosti jednání k zaměnitelnosti chtění, vůle (*volition*).¹²⁰

Odlišným druhem zaměnitelnosti je kategorická zaměnitelnost (*categorical substitutability*). Takto nazývá zaměnitelnost, která není vyčerpána odkazem na „nestalo by se, pokud by“.¹²¹ Kategorická zaměnitelnost má své pozitivní a negativní předpoklady. Negativním předpokladem kategorické zaměnitelnosti je, aby jednání A bylo zcela zapříčiněno subjektem. Toto zapříčinění v sobě zahrnovalo jak touhu vykonat jednání A, tak i touhu vykonat jednání B. Tyto touhy nebyly zcela determinovány předchozími podmínkami co do síly a vytrvalosti. Jejich indeterminace musí být natolik široká, aby bylo možné, že B mohlo být silnější než A, a tudíž mohlo být vykonáno. Tato podmínka není pro existenci kategorické zaměnitelnosti dostatečná, neboť pak by výsledné jednání bylo založeno na náhodě. Za pozitivní podmínku Broad považuje unikátní faktor, nebo uvědomělou snahu přiklonit se k jedné z alternativ.¹²² Takto pojímané jednání má svou příčinu pouze v činiteli tohoto jednání.¹²³

¹¹⁸ Ibid., s. 1-2.

¹¹⁹ Ibid., s. 5.

¹²⁰ Ibid., s. 5.

¹²¹ Ibid., s. 7.

¹²² Ibid., s. 14.

¹²³ Ibid., s. 15.

Toto pojetí však sám Broad považuje za zřejmě nemožné. Broad uznává možnost indeterminace v našem světě za reálnou (zejména však pro nedostatečné pochopení kauzálních spojení, čímž se paradoxně vyjadřuje obdobně jako někteří deterministé). V důsledku toho mohou být stopy indeterminace v kauzálním řetězci, jehož výsledkem jsou informace, na jejichž základě dochází k výběru jednání. Oproti tomu vylučuje zjednodušené chápání determinace lidského jednání. Celkové zapříčinění určitého jednání totiž v sobě musí obsahovat kromě úkonů vědomého chtění či žádosti (přiklonění se k této variantě) ještě jiné skutečnosti a procesy, které se podílejí na vzniku rozhodnutí. Pokud se přikloníme k jedné z variant a tvrdíme, že jsme tak učinili zcela vědomě sledující určitý cíl, jde pouze o naše nepochopení celé širší kauzálních souvislostí. Ve skutečnosti podle Broada dochází k tomu, že každá z možných alternativ jednání je vyhodnocena ve vztahu k požadovanému cíli a toto vyhodnocení je součástí celého komplexu podkladů pro rozhodnutí. Naše preference a hodnotové nastavení jsou již pevně zahrnuty v tomto komplexu a není možné se odchýlit k jiné variantě. Proto neexistuje osamocená síla, která by byla schopna předurčit, jaké jednání bude subjektem zvoleno.¹²⁴

1.4 Libertarianismus

Pod shora uvedený pojem jsou v této práci zahrnuty takové koncepty zabývající se problematikou svobodné vůle, dle kterých je člověku vlastní schopnost být konečným tvůrcem vlastních příčin a podnětů k jednání v indeterministickém světě.¹²⁵ Svobodná vůle se v jednání pak uplatňuje v tom smyslu, že žádné kauzální zákony ani předcházející podmínky nedeterminují, zda bude jednajícím konat či nikoliv, a nedeterminují ani formu a obsah jednání. V tomto smyslu se člověk rozhoduje bez zapříčinění vnějšími podmínkami a také bez zapříčinění vnitřními faktory (zkušenosti, charakter, přesvědčení atd.). Jde o opačný pól vůči hard-determinismu v rámci debaty ohledně tématu svobodné vůle. V obdobném spojení bylo tohoto termínu poprvé užito

¹²⁴ Ibid, s. 15-16.

¹²⁵ KANE, Robert. *REFLECTIONS ON FREE WILL, DETERMINISM AND INDETERMINISM* [online]. The Determinism and Freedom Philosophy Website. [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.ucl.ac.uk/~uctytho/dfwVariousKane.html>

Williamem Belshamem.¹²⁶ Je vhodné podotknout, že v literatuře je možné se setkat i s odlišným užitím termínu libertariánství. A to pro souhrnné označení odvětví politické filozofie, jejímž hlavním principem je maximální míra svobody jedince ve smyslu absence zásahů ostatních subjektů.¹²⁷

Libertariáni se domnívají, že člověk je obdařen možností jednat svobodně. Disponují takovým termínem svobody, který není kompatibilní s univerzem zcela podléhajícím zákonům determinace. Za prvního myslitele, který se touto myšlenkou zabýval, je obvykle považován Epikuros ze Samu.¹²⁸ Možnosti interpretace jeho odkazu jsou předmětem první sekce tohoto oddílu.

Libertariánské teorie obsahují vždy určitý prvek indeterminace a dle jeho umístění ve vztahu mezi jednáním a jeho subjektem je možné je třídit. Ve zdrojích zabývajících se moderními libertariánskými teoriemi se můžeme setkat s dělením na bezpříčinné teorie (*noncausal theories*), pro které je charakteristický důraz na absenci příčiny jednání, nebo alespoň požadavek na absenci deterministického zapříčinění. Příkladem proponentem tohoto přístupu je Hugh McCann. Další kategorií jsou událostně zapříčiněné teorie (*event-causal theories*), dle kterých jednání člověka má svou příčinu v jeho aktuálním stavu, či cílech sledovaných jednajícím, avšak tento vztah není přísně deterministický, čili jednající má na výběr zda bude jednat, či nikoliv, a dále zde může být problematizována geneze těchto stavů. Do této kategorie můžeme zařadit Epikurovu teorii. Poslední kategorií dle shora uvedeného dělení jsou subjektivně zapříčiněné teorie (*agent-causal theories*). V tomto pojetí je volba jednání čistě na subjektu, který je (alespoň částečně) vyvázán z kauzálního řetězce.¹²⁹

¹²⁶ BELSHAM, William. *Essays*. 1. vyd., Londýn, 1789, s. 11.

¹²⁷ The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Libertarianism* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-22-03]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/>

¹²⁸ BOBZIEN, Susanne. Did Epicurus Discover the Free Will Problem? *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 2000, sv. 19, s. 288-289. ISBN 0199242267. Dostupný také z WWW: https://www.academia.edu/271586/Did_Epicurus_Discover_the_Free_Will_Problem

¹²⁹ The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Incompatibilist (Nondeterministic) Theories of Free Will* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/incompatibilism-theories/>

1.4.1 Epikurejská odchylka jako únik z nevyhnutelnosti

V rámci části zabývající se filozofickou tradicí spojenou s problematikou svobody vůle se sekce zabývající se Epikurovým pojetím (tzn. pojetím Epikurovy školy) nachází na opačném pólu než popis volných mechanismů u stoiků. Není tomu náhodou, neboť tyto dva směry se nepotýkají pouze, co do popisu fenoménu (či naopak jeho absence) svobodné vůle, ale v celkovém kosmologickém názoru. Kde stoikové hovořili o vázanosti nutností a osudem, Epikuros hovoří o univerzu, které postrádá prvního hybatele či demiurga.¹³⁰ Lze očekávat, že antagonismus mezi shora uvedenými školami byl zcela vědomý, neboť Epikuros a údajný zakladatel stoicismu působili v Athénách v shodném období.¹³¹

Epikuros ve svém výkladu vycházel zejména z analýzy empirického poznání, byly pro něj podstatná data ze smyslového vnímání v protikladu k vytváření metafyzického systému za pomoci logické analýzy pojmů.¹³² Epikuros ve své nauce vycházel z již zformovaných pozic atomistů (zejména Leukippa a Demokrita).¹³³ Zastával přesvědčení, že vše se skládá z atomů a prázdna. Atomy jsou v neustálém pohybu a jejich imanentní vlastností je tíže, která je nutí padat dolů. Další způsob jejich pohybu vzniká v důsledku srážek atomů.¹³⁴ Epikuros však nepovažoval dva shora uvedené pohyby za dostatečné k vysvětlení zvířecích, a tedy i lidských pohybů.

Naopak v jednom z dochovaných fragmentů Epikurova následníka Lukrécia¹³⁵ je konstatována (zcela neproblematicky) existence schopnosti svobodné vůle (*libera voluntas*), která je popsána jako příčina vzniku pohybů živých tvorů v libovolném místě a čase, v souladu s vědomým přáním svého nositele. Lucretius její existenci dokládá na příkladu závodních koní, kteří nevyraží hned poté, co jsou vytaženy závory, ale až v momentě, kdy jejich volní schopnost rozpohybuje svaly. V protikladu k tomu staví situaci, kdy k pohybu těla dochází vlivem vnějšího působení.

¹³⁰ LONG, Anthony Arthur. Op. cit. v pozn. 7, s. 29; s. 36; s. 61.

¹³¹ Ibid., s. 85.

¹³² Ibid., s. 35.

¹³³ Ibid., s. 30.

¹³⁴ Ibid., s. 53-54.

¹³⁵ Ibid., s. 79-81 .

Jako příčinu *libera voluntas* Lucretius dovozuje odchylku atomů z jejich determinovaného pohybu. Tato odchylka se nachází v neurčitém místě a neurčitém bodě a je zcela nahodilá oproti pohybům vznikajícím v následku tíže, nebo kolizí atomů mezi sebou.¹³⁶ V této souvislosti je však velmi problematické, jakým způsobem může subjekt své jednání kontrolovat v případě, že vzniká v důsledku něčeho zcela nahodilého a jakou roli vlastně hraje atomární odchylka v duševních procesech. V odborné literatuře je možné se setkat s vícero interpretacemi tohoto problému.

Jednou z nich je teorie,¹³⁷ podle které epikurejcům nešlo o obhajobu svobodné vůle ve smyslu schopnosti volit si mezi několika alternativami jednání. Naopak záměrem bylo ukázat na to, že lidské chování není podřízeno osudu, že není nutné, či součástí nějakého vyššího plánu. Epikurejci zřejmě nešli ve své teorii tak daleko, aby tvrdili, že jednání zcela podléhá libovůli svého původce. Ve svém pojetí přiznávají, že jednání je podmíněno dispozicemi jedince. Avšak tyto dispozice nepodléhají determinaci tak, jak to bylo vnímáno stoiky, tedy že jediné, z čeho je osobnost formována, jsou dědičné predispozice a vlivy okolí. Naopak vlivem náhodných odchylek dochází ke změně osobnosti, která v důsledku nejedná pouze na základě vnějšího působení, ale na základě své vnitřní dynamiky.

1.4.2 Svoboda jako nevyhnutelná tíže odpovědnosti v pojetí J. P. Sartra

Sartrova koncepce svobody, zachycená zejména v jeho přednášce *Existencialismus je humanismus*¹³⁸, v knize *Bytí a nicota*¹³⁹ a v některých dalších spisech se vyznačuje snad nejširší definicí lidské svobody zmíněnou v této práci a odmítnutím jakýchkoliv vnějších omezení. Nejedná se však o svobodu konat kdykoliv a jakkoliv dle svého uvážení bez ohledu na to, co je fyzicky možné a co nikoliv, ale o

¹³⁶ Ibid., s. 56.

¹³⁷ BOBZIEN, Susanne. Op. cit. v pozn. 128.

¹³⁸ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Vyšehrad, 2004. 110 s. ISBN 80-7021-661-1.

¹³⁹ SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota : Pokus o fenomenologickou ontologii*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2006. 720 s. ISBN 80-7298-097-1.

schopnost svobodně si stanovit konečné cíle svého života a hodnoty, které jsou hodny následování.

Shora uvedené je nejpřesvědčivěji vyjádřeno známou Sartrovou větou „existence předchází esenci“. V ní je vyjádřeno, že nově narozený člověk v sobě neobsahuje nic daného. Nelze a priori určit, čím se v budoucnosti sám svým rozhodnutím (nutně)¹⁴⁰ učiní. Tato teze je v zřetelném protikladu s představami o božské předurčenosti člověka, ale i například s tezemi Imanuela Kanta ohledně univerzálního konceptu, který je naplněn každým lidským jedincem, a Sartre jej nazývá subjektivitou.¹⁴¹ Sartre výslovně popírá, že by bylo správné při popisu konkrétního jedince vycházet z faktorů, jakými jsou dědičnost, prostředí, společnost, nebo organický a psychologický determinismus.¹⁴²

Možnost sám sobě určit svou esenci je v Sartrově pojetí nerozlučně spjata s odpovědností. Konstrukcí vlastního systému hodnot totiž nevytváříme pouze v ohledu k vlastní osobě, ale ve vztahu k lidstvu jako celku, neboť je vytvářena ideální podstata člověka obecně.¹⁴³ S tím souvisí i pocit úzkosti, který vzniká v důsledku absence závazných pravidel (např. náboženských) a pokynů, jak sám se sebou nakládat a z toho vznikajícího uvědomění si absolutní a ničím neomezené svobody, které není možné se vyhnout a není žádná autorita, která by mohla poradit.¹⁴⁴

Konkrétní volní rozhodnutí jsou pak reflexí zvolených hodnot ve vztahu k aktuální situaci. Jedná se o prostředek k dosažení daných cílů na základě vyhodnocení situace, které je determinováno subjektivně ve shora uvedeném smyslu. Dle Sartra tedy nejsou konkrétní rozhodnutí nevědomá či náhodná, ale jsou nedílnou součástí našeho vědomí sama sebe (vědomí-pro-sebe) a každé z nich, nejen že reflektuje námi

¹⁴⁰ SARTRE, Jean-Paul . Op. cit. v pozn. 138, s. 44.

¹⁴¹ Ibid., s. 13-16.

¹⁴² Ibid., s. 36.

¹⁴³ Ibid., s. 17.

¹⁴⁴ Ibid., s. 19.

hodnotový systém, ale také jej afirmuje. Součástí utvoření sebe sama totiž není jenom volba hodnot, ale i volba prostředků k jejich dosažení.¹⁴⁵

1.4.3 Současná obhajoba libertarianismu v díle R. Kane

Pravděpodobně jedním z nejznámějších a nejaktivnějších účastníků současných akademických diskuzí na téma svobody vůle a konání z pozic libertarianismu je Robert Kane, který je mimo jiné editor sborníku *Oxford Handbook of Free Will*,¹⁴⁶ obsahujícího příspěvky z celého spektra předmětné debaty.

Ve své koncepci volního jednání Kane vychází z premisy, že existují dva předpoklady pro funkčnost libertarianismu. Těmi jsou alternativní možnosti jednání (*alternative possibilities*) a konečná odpovědnost (*ultimate responsibility*). Aby mohl být subjekt jednání označen jako konečně odpovědný, je nutné, aby byl vědomě původcem příčin svého jednání. To znamená, že je prostřednictvím svých předchozích volních rozhodnutí tvůrcem motivů a příčin, které k tomuto jednání vedly. Tato rozhodnutí Kane nazývá sebetvornými úkony (*self-forming actions*).¹⁴⁷ Tímto způsobem pojímaná odpovědnost nevyžaduje neustálé formování charakteru. Vyžaduje však, aby alespoň některé z úkonů byly podniknuty z nerozhodnutého (indeterminovaného) stavu. Kane však netvrdí, že proces rozhodnutí se pro určité jednání a tvorba jeho motivů musí vždy být nutně časově a vývojově odděleny, může k nim docházet i současně.¹⁴⁸

V důsledku toho je poukázáno na skutečnost, že svobodná vůle ani tak nevyžaduje schopnost jednat aktuálně dle své volby, ale spíše možnost vědomě a intencionálně formovat svůj charakter a motivy prostřednictvím volby.¹⁴⁹ Konečná

¹⁴⁵ WRIGHT, John. *A Defense of Sartre's Theory of Freedom* [online]. Gainesville : University of Miami, [cit. 2014-19-04]. Dostupný z WWW <http://www.honors.ufl.edu/apps/Thesis.aspx/Details/690>

¹⁴⁶ KANE, Robert. *The Oxford Handbook of Free Will*. 2. vyd. New York : Oxford University Press, 2011. 697 s. ISBN 978-019-5399691.

¹⁴⁷ KANE, Robert. Libertarianism. In FISHER, John Martin, KANE, Robert, PEREBOOM, Derk, VARGAS, Manuel. *Four Views on Free Will*. 1. vyd. Hoboken : Blackwell Publishing, 2007, s. 14. ISBN 978-1405134866.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 20.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 16, s. 19.

odpovědnost tím v sobě nutně zahrnuje i uskutečnitelné alternativní možnosti, protože jedině tak lze hovořit o volbě.¹⁵⁰

Autor dále popisuje samotný mechanismus sebetvorných rozhodnutí (*selfforming decisions*). Tvrdí, že jsme při nich v tenzi a nejistotě ohledně možných výsledků. Tenze je reflektována na fyziologické úrovni, kdy neurony v určitých částech mozku jsou vyvedeny z původního rovnovážného stavu. Vzniká chaos, který nás pomyslně „odfízne“ od předchozích vlivů.¹⁵¹ Kane v této souvislosti odkazuje i na výsledky z pole kvantové fyziky v tom smyslu, že chaos na mikro úrovni jednotlivých neuronů může ve výsledku znamenat nerozhodný makro stav.¹⁵² Rovnovážený stav není narušen vnějším vlivem, ale napětím vznikajícím při kontaktu vícero propojených sítí neuronů, které zastupují protichůdné motivace a jsou přibližně stejné síly.¹⁵³ Chaotický stav je následně překonán v prospěch jedné z možností na úkor ostatních prostřednictvím úsilí.¹⁵⁴ Indeterminace zde působí jako určitá překážka k dotvoření volby.¹⁵⁵

Tím vzniká volba, která je utvořením intence k vykonání určitého jednání. Autorství volby lze přiřknout pouze svému původci, neboť vychází z jeho úsilí a rozvahy, které jsou součástí širšího sebe-definujícího motivačního systému. Sám tento systém může být změněn učiněnou volbou.¹⁵⁶ Širší motivační systém působí v procesu volby zvyšováním, či naopak snižováním pravděpodobnosti úspěchu některé z možností volby ve vztahu k již dříve utvořeným hodnotám. Moment indeterminismu ale snižuje vliv motivačního systému na jednotlivé volby.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Ibid., s. 17, s. 21.

¹⁵¹ Ibid., s. 26.

¹⁵² Ibid., s. 29.

¹⁵³ Ibid., s. 28.

¹⁵⁴ Ibid., s. 31.

¹⁵⁵ Ibid., s. 35.

¹⁵⁶ Ibid., s. 33-34.

¹⁵⁷ Ibid., s. 36.

1.5 Zhodnocení filozofických úvah ohledně tématu svobodné vůle

Co se zprvu zdálo zejména jako spor ohledně případné existence či neexistence svobodné vůle, lze ve světle popsaných koncepcí chápat jako řadu dílčích problémů, které jsou tímto souslovím zastřešeny. S tím se pojí i fakt, že historický vývoj diskurzu nesměruje k vytvoření obecně přijímané koncepce, ale naopak stále dochází k jeho rozvětvení a fragmentaci tvorbou nových analýz lidského chování a dále i ustanovováním nových dílčích problematik. Zkoumání možností lidského volního jednání tím zasahuje nejen do oblasti psychologie a medicíny, ale i metafyziky, teologie, fyziky a logiky. Zdá se, že debata ohledně svobodné vůle není pouhým tázáním se po fungování mechanismů lidské psychiky, ale spíše zkoumáním samé podstaty toho, co to je být člověkem.

Jedním z hlavních prubířských kamenů problematiky je samotné definování pojmu svobodné vůle. Lze usoudit, že panuje shoda na tom, že ve své podstatě by se mělo jednat o určitou lidskou schopnost či vlastnost, avšak rozhodně nepanuje shoda ohledně její podstaty, rozsahu či umístění v rámci kauzálního řetězce. Co se týče její podstaty, je zřejmě nejdůležitějším sporem, zda se jedná o schopnost vědomě si vybrat mezi několika možnými variantami chování, které vedou k dosažení cíle vytvořeného před samotným aktem volby (např. Weinberger), či zda se jedná o schopnost vědomě volit své cíle a hodnoty, které se následně jedinec snaží svými činy naplnit (např. Sartre).

Podstatné rozdíly lze také nalézt v principech, zdrojích či okruzích argumentace, kterou užívají jednotliví autoři k podpoře svých tezí. Zatímco obhájci existence svobodné vůle v mnoha případech (např. Hume) konstatují její existenci na základě introspektivní zkušenosti a z tohoto předpokladu tvoří svůj myšlenkový konstrukt, její oponenti vytvářejí komplexní kosmologickou teorii, která vylučuje její existenci (stoicismus), či logickou dedukcí napadají její možnost (iluzionismus, impossibilismus). S tím souvisí i skutečnost, že pojetí svobodné vůle není statickým prvkem v rámci jejich myšlenkových systémů. Naopak je to prvek dynamický, který působí na ostatní složky a je zpětně ovlivněn i celkovým hodnotovým a myšlenkovým nastavením autora.

Nepochybně je v této souvislosti podstatné i ideologické a politicko-mocenské působení spojené s publikací textu zabývajícím se problematikou svobodné vůle. Jako příklad můžeme zmínit klasický spor Erasma Rotterdamského a Martina Luthera. K jejich střetu došlo mimo jiné i v reakci na probíhající reformaci v rámci západní katolické církve a s tím spojených mocenských konfliktů.

Z hlediska trestního práva a cílů jím sledovaných jsou zřejmě nejpodstatnější dva aspekty problematiky svobodné vůle ve filozofickém diskurzu. Pro lidské společnosti jako celek se jedná o vztah volných schopností, morální odpovědnosti a případného uložení sankčního prostředku. Svoboda volby je obecně chápána jako předpoklad pro to, aby za uskutečnění jejího výsledku mohla být přiřknuta odpovědnost a jednání mohlo být předmětem morálního hodnocení. P. F. Strawson tento vztah dokonce obrací a z nezbytnosti morálního hodnocení vyvozuje i nezbytnost existence svobodné vůle. Nelze tedy konstatovat, že bychom se setkávali s významnými útoky na spojení svobodné vůle a odpovědnosti. Naopak existence tohoto spojení představuje pro účastníky debaty o problematice svobodné vůle nepopiratelný fakt, který je třeba dále analyzovat a pracovat s ním.

Dalším aspektem je pak zohlednění schopnosti jedince vědomě ovládat své jednání při ukládání sankčních prostředků za účelem jeho resocializace. Zde se však jeví, že je možné ospravedlnit ukládání trestu, jak v případě existence, tak i neexistence svobodné vůle. I ti autoři, kteří odmítají, že by jedinec mohl vědomě změnit své jednání na základě zkušenosti s minulým trestem, či pod pohrůzkou potencionálního trestu, ve většině případů připouštějí, že lidská osobnost je dynamicky utvářena kromě endogenních faktorů i vnějšími vlivy, mezi které sankční prostředky užívané trestním právem nesporně patří.

2. Zkoumání volního mechanismu v psychologii a příbuzných vědách

2.1 Svoboda vůle z pohledu neurologie

Studium nervové soustavy, jejích onemocnění a poruch je hlavním předmětem neurologického zkoumání. V praxi užívá klinických metod, jakými jsou například neurologické vyšetření, vyšetření mozkomíšního moku a elektroencefalografie. Při provádění studií (a také diagnostikování jednotlivých případů) bylo průlomem zahájení používání funkčních zobrazovacích metod. Jednou z prvních byla pozitronová emisní tomografie. Při této metodě čidla zkoumají trojrozměrně aktivitu biologicky významné sloučeniny, která se váže na receptory nervových buněk. V současnosti nejpoužívanější funkční zobrazovací metodou je magnetická resonance. Její fungování vychází z poznatku, že mozek zatížený nějakou úlohou zvýší v určitých místech krevní průtok a zároveň je v těchto místech zvýšena spotřeba glukózy. Úměrně s tím však není zvýšena spotřeba kyslíku navázaného na hemoglobin v krvi. Z aktivních částí mozku je následně odváděna krev bohatá na kyslík, která má odlišné magnetické vlastnosti, než krev v pasivních částech mozku. Při provádění pokusů se stanoví základní kontrolní stav organismu, například když pokusný subjekt klidně sedí, pak je sledován stav při provádění určitého pohybu. Rozdíl mezi pasivním stavem a stavem při činnosti ukazuje na části mozku zapojené do činnosti.¹⁵⁸

2.1.1 Fyziologické procesy spojené s volním mechanismem

Obdobně jako při analýze filozofického diskursu, jehož předmětem je svoboda vůle, tak i v rámci neurologického zkoumání se setkáváme s vícero způsoby, jakými lze uchopit volní rozhodování. Jedním z možných aspektů je zkoumání mechanismů spojených s určováním cílů a utvářením motivace. Dalším dílčím aspektem je výzkum fungování mechanismů, které podmiňují konkrétní motorickou činnost.

¹⁵⁸ KOUKOLÍK, František. *Nejspanilejší ze všech bohů*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2012. s. 56-57. ISBN 978-80-246-2042-8.

Jedním z prvních zaznamenaných a kvalitně zdokumentovaných případů, kdy byla lékařská věda přímo konfrontována s poraněním, které značně ovlivnilo volní schopnosti, byla nehoda Phinease Gage. Ten v roce 1848 pracoval jako železniční dělník, když vlivem nepozornosti došlo k výbuchu střelného prachu, v jehož důsledku proletěla železná tyč Gageovou hlavou. Vstoupila skrze levou tvář, roztříštila spodinu lebeční, poškodila přední lalok a hlavu opustila skrze temeno. Gage v důsledku tohoto zranění nezemřel. Kromě horečky, abscesu a ztráty vidění v levém oku se u něj na první pohled nevyskytly žádné další závažné důsledky. Došlo však k podstatným změnám v jeho charakteru a chování. Oproti předchozímu stavu se stal vulgárním a emočně značně nestabilním. Přišel o práci a střídal zaměstnání, ztratil respekt ke společenským normám, nejevil žádné známky předvídání následků svého jednání a dlouhodobého plánování. Pozbyl schopnosti být jedincem kvalitně a plnohodnotně participujícím na společenském životě. Oproti tomu mu zůstaly zachovány schopnosti pozornosti, vnímání, paměti, řeči a inteligence.¹⁵⁹ Phineas Gage a jeho ostatky byly v dalších letech podrobeny vědeckému výzkumu. Za použití moderních zobrazovacích technologií byla vytvořena rekonstrukce jeho mozku a lebky s pravděpodobným vyobrazením zraněných způsobených tyčí, která mu prošla hlavou. Na základě tohoto modelu bylo konstatováno, že poranění postihlo pouze prefrontální kůru na spodní a vnitřní ploše obou hemisfér (nejpřednější část mozku), kdy byla zcela zničena ventromediální prefrontální oblast. Ostatní části mozku nijak poraněny nebyly.¹⁶⁰

Dále na vztah poškození prefrontální oblasti mozku a deficitu rozhodovacích schopností poukazuje případ muže trpícího nádorem na mozku umístěným v oblasti nad nosními dutinami, který tlačil na oba čelní laloky. Tento muž byl před i po úspěšné operaci, při které byl nádor odstraněn, schopen se plně orientovat a neměl žádné problémy fyzického rázu. V standardizovaných psychologických testech zaměřených na výkonnost kognitivní (intelektové, paměťové a sensuální schopnosti) pacient nijak nevykazoval abnormalitu. Došlo však k podstatným změnám v jeho chování, nebyl schopen si organizovat harmonogram, byl nespolehlivý, neschopen se dlouhodobě

¹⁵⁹ DAMASIO, Antonio R. *Descartesův omyl : Emoce, rozum a lidský mozek*. Praha : Mladá fronta, 2000. s. 15-28. ISBN 80-204-0844-4.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 38-40.

soustředit. Obdobně jako Gage si nebyl schopen udržet trvalé zaměstnání a kvalitní sociální vztahy. Nedodržel společenské konvence, pozbyl schopnosti se dlouhodobě a udržitelně rozhodovat. Oproti Gagovi tento muž nebyl vulgární a impulsivní, nicméně v osobním kontaktu se projevoval velmi chladně, jako kdyby postrádal emocionalitu. Tomografií bylo zjištěno, že poškození mozku bylo obdobné jako u Gage, tedy lokální, zasahující pouze čelní lalok a nijak se nedotýkající ostatních částí mozku.¹⁶¹

Na základě tohoto a dalších obdobných případů byla konstatována jasná spojitost mezi poškozeními prefrontální kůry a úbytkem na rozhodovacích a rozvažovacích schopnostech (zejména v osobní a sociální sféře) a dále na emocionalitě. V shora uvedených případech neměli pacienti problémy s výkonem jednotlivých motorických úkonů, ale se schopností dlouhodobě činit společensky žádoucí rozhodnutí. V důsledku toho nevratně utrpěla kvalita jejich života. S obdobnými následky se můžeme setkat i u poranění jiných než shora uvedených částí mozku (korové oblasti pravé hemisféry, limbického systému).¹⁶²

Výzkumu bylo dále podrobeno i řízení konkrétních pohybů centrální nervovou soustavou. Jde o velmi složitou operaci a jsou k ní mimo jiné zapotřebí i kinestetické aferentace (informace o poloze pohybových orgánů a o stupni svalového napětí). Dále je zapotřebí spontánního záměru nebo zadaného pohybového úkolu.¹⁶³ Centrem, kde se sbíhají signály z ostatních částí mozku je primární motorická oblast (*gyrus precentralis, Brodmannova area 4*), která je aktivní zejména při realizaci samotného pohybu. Z primární motorické oblasti vycházejí signály do míchy a svalů k realizaci kontrakcí. Klíčové vstupy do primární motorické oblasti pocházejí z premotorické oblasti (*gyrus frontales, Brodmannova area 6*) a suplementární motorické oblasti (*gyrus frontalis superior*). V premotorické oblasti je možné sledovat nárůst aktivity již při plánování pohybu a uplatňuje se zejména při utváření komplexních pohybů. Suplementární oblast se podílí na pohybech svalů končetin a hlavy. Jak premotorická, tak i suplementární motorická oblast dostávají signály z bazálních ganglií. Bazální ganglie se podílí na

¹⁶¹ Ibid., s. 40-50.

¹⁶² Ibid., s. 62.

¹⁶³ NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace lidského chování*. 1. vydání. Praha : Academia. 1997. s. 64. ISBN 80-200-0592-7.

tvorbě pohybů a také na řídicích funkcích čelních laloků, jakými jsou rozhodování, tvorba plánů, výkon simultánních činností, řešení problému a respektování pravidel sociálního chování. Aktivita těchto oblastí byla měřena při tzv. Libetově experimentu, který je popsán níže. Kromě toho ještě existují oblasti v mozkové kůře, které realizují konkrétní činnost (např. Brocovo centrum řeči).¹⁶⁴ Celkově je aktivita v mozku, na jejímž základě vznikají pohyby, ve formě uzavřeného obvodu nebo smyčky. Není ve formě lineárního řetězce, na jehož počátku je možné vysledovat nezapříčiněný činitel.¹⁶⁵

Mechanismus volního rozhodnutí z neurologického hlediska lze rozdělit do série rozhodnutí, jejichž výsledkem je konečná podoba volního úkonu. V první fázi se rozhoduje, zda vůbec bude zapotřebí individuálního volního rozhodnutí. Do této pozice se jedinec dostává v momentě, kdy nejsou jeho potřeby zcela uspokojeny, nebo není možné na vnější stimuly reagovat dle rutinních schémat. V následné fázi je vybíráno, jakých úkolů je třeba dosáhnout a sekundárně jakými prostředky (kterými pohyby) je naplnit. Po tomto momentě jsou již shromážděny téměř veškeré informace nezbytné pro provedení úkonu a nastává závěrečná kontrola, než jsou zapojeny motorické systémy a může dojít k uskutečnění úkonu. Při kontrole dochází ke srovnání předpokládaného chování se zamýšlenými cíli a může dojít jak ke změně zamýšlených pohybů, tak i k jejich úplnému zrušení.¹⁶⁶

2.1.2 Vztah mozkové činnosti a vědomí v Libetově experimentu

Zkoumání vztahu měřitelné mozkové aktivity a jevů ve vědomí je předmětem jednoho z nejcitovanějších vědeckých experimentů z oboru neurologie v problematice svobodné vůle, který byl proveden Benjaminem Libetem a kol. v roce 1983.¹⁶⁷ Účastníci při něm sledovali ciferník, na němž se pohybovala ručička. Následně byli

¹⁶⁴ GUYTON, Arthur, HALL, John. *Textbook of Medical Physiology*. 11. vydání. Philadelphia : Elsevier Inc. 2006. s. 782-784. ISBN 978-0-7216-0240-0.

¹⁶⁵ HAGGARD, Patrick. Human volition : towards a neuroscience of will. *Nature reviews. Neuroscience*. 2008, sv. 9, s. 936. Dostupný také z WWW: <http://fas-philosophy.rutgers.edu/chang/11haggardhumanvoliton.pdf>

¹⁶⁶ Ibid., s. 938-940.

¹⁶⁷ LIBET, Benjamin aj. TIME OF CONSCIOUS INTENTION TO ACT IN RELATION TO ONSET OF CEREBRAL ACTIVITY (READINESS POTENTIAL). *Brain*. 1983, č. 16, s. 623-642.

účastníci požádáni, aby v momentu dle své volby provedli jednoduchý rychlý pohyb rukou. Měli se snažit, aby tento pohyb byl ryze spontánní.¹⁶⁸ Po několika sekundách od pohybu účastníci uvedli pozici ručičky na ciferníku k momentu, kdy si uvědomili své rozhodnutí provést pohyb rukou.¹⁶⁹ Zároveň byly účastníkům na hlavě umístěny elektrody, které zaznamenávaly neuronální aktivitu v prefrontální motorické oblasti. Výsledkem bylo vytvoření časového schématu nárůstu a poklesu potenciálu připravenosti (*readiness potential*). Po provedení všech sérií pokusů Libet a jeho tým srovnali uváděný čas, kdy subjekty měly vědomě vnímat své rozhodnutí učinit pohyb, a nárůst aktivity mozku zaznamenaný měřicími přístroji. Výsledným zjištěním bylo, že téměř ve všech případech došlo k nárůstu zaznamatelné mozkové aktivity před konstatovaným momentem uvědomění si volního aktu (v průměru 200 ms).¹⁷⁰ Závěrem pokusu bylo, že neuronální procesy započínají podstatně dříve, než dojde k formaci vědomé intence provést určitý úkon. Autoři (Libet a kol.) uvádějí, že je možné, že k aktivaci mozku dochází ještě dříve, protože v rámci pokusu byla měřena jen malá oblast z celkové mozkové masy.¹⁷¹ Dalším vyvozeným závěrem je skutečnost, že zahájení fyziologických procesů v nervové soustavě, které vedou k formaci volního rozhodnutí, je většinou nevědomé.¹⁷²

Na Libetův experiment bylo navázáno řadou obdobných pokusů. V jednom z nich bylo dokázáno, že nervová aktivita předznamenává nejen volní rozhodnutí, ale je možné z ní i toto volní rozhodnutí a jeho moment předpovědět až několik set milisekund před jeho vznikem. Zážitek svobodné vůle v tomto modelu vzniká v důsledku nervových procesů, z nichž vznikají nervové impulsy způsobující pohyb.¹⁷³

Na druhou stranu byl experiment podroben i rozsáhle kritice, zejména kvůli užití metodě. Problematické je, že Libetem užitá metoda zcela spoléhá na subjektivní výpověď o vybavení si momentu, kdy měl účastník vědomě rozpoznat své rozhodnutí

¹⁶⁸ Ibid., s. 625.

¹⁶⁹ Ibid., s. 627.

¹⁷⁰ Ibid., s. 634.

¹⁷¹ Ibid., s. 636.

¹⁷² Ibid., s. 640.

¹⁷³ FRIED, Itzhak, MUKAMEL, Roy, KREIMAN, Gabriel. Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition. *Neuron* 69. 2011, February 10, s. 548-562. Dostupný také z WWW: http://www.cognitionicore.org.il/sites/ICORE/files/mukamel_lab_2011.pdf

pohnout rukou. Další námitkou je pro subjekty pokusu psychicky namáhavý souběh, který je způsoben nutností najednou sledovat pohybující se ciferník a současně zaznamenávat své pocity.¹⁷⁴ V neposlední řadě je problematické hovořit o vzniku volního rozhodnutí pohnout rukou v momentě, kdy subjekty pokusu s tímto souhlasily ještě předtím, než byl pokus zahájen. Nelze tudíž hovořit o zcela samostatném a novém rozhodnutím vznikajícím až v průběhu experimentu.¹⁷⁵ Proto byla učiněna analogická studie, jejímž účelem bylo minimalizovat subjektivní prvek ve vstupních datech užitím zvukových signálů pevně ohraničujících jednání účastníků pokusu. Výsledkem studie bylo zjištění, že vztah mezi fyziologickými procesy a událostmi ve vědomí není natolik vzájemně spjatý, jak předpokládali B. Libet a kol. Autoři (Matsushashi, Halett) naopak dospěli k závěru, že je vhodnější chápat fyziologické procesy vedoucí ke vzniku pohybu a intencionalitu jako oddělené fenomény. Samotné fyziologické procesy (*readiness potential*) totiž nevzrůstají lineárně až do momentu, kdy je vyslán impuls k pohybu, ale fluktuují a mohou se i vytrácet bez jakýchkoliv následků.¹⁷⁶

2.1.3 Neurologické poruchy ovlivňující volní činnost

Existují neurologická onemocnění, v jejichž důsledku pacienti postrádají obvyklou míru kontroly nad svým počínáním, nebo nastává diskrepance mezi pocitem nadvlády nad svými pohyby a skutečným stavem.¹⁷⁷ Díky současným diagnostickým nástrojům bylo možné do určité míry zjistit, jaké části centrální nervové soustavy jsou v těchto případech dysfunkční. Jednou z těchto poruch je Huntingtonova nemoc, při které dochází k poškození a postupnému zániku části nervových buněk v bazálních gangliích. Pacienti trpí mimovolnými choreatickými pohyby, o kterých se domnívají, že se pro ně rozhodli. Onemocnění je v současnosti stále nezvratné, dochází k trvalému poškození poznávacích funkcí a emotivity. Obdobnou nemocí je tzv.

¹⁷⁴ KOUKOLÍK, František. Op. cit. v pozn. 158, s. 15.

¹⁷⁵ HALETT, Mark. Volitional Control of Movement: The Physiology of Free Will. *Clinical Neurophysiology*. 2007, roč. 118, č. 6, s. 3. Dostupný také z WWW: http://www.psicologia.unimib.it/getFile.php/12825/Haggard_NatRevNeuro2008.pdf

¹⁷⁶ MATSUHASHI, Masao, HALETT, Mark. The timing of the conscious intention to move. *European Journal of Neuroscience*. 2008, sv. 28, s. 2344-2451. Dostupný také z WWW: <http://www.neuroscience.ru/attachment.php?attachmentid=659&d=1331223555>

¹⁷⁷ HALETT, Mark. Op. cit. v pozn. 175, s. 7.

Tourettův syndrom, při kterém pacienti nejsou schopni posoudit, zda jsou jejich pohyby volní, nebo mimovolní, a je jim to obvykle zcela lhostejné. Mozková činnost srovnatelná s mozkovou činností u volních pohybů zdravých jedinců předcházející těmto pohybům je buď zanedbatelná, nebo je zcela nezaznamatelná. Jejich mozek pravděpodobně vnímá mimovolní pohyby jako volní. Nevladatelné pohyby (např. mytí rukou, dotýkání předmětů, urovnávání věcí) jsou průvodním jevem některých forem obsedantně kompulsivní poruchy. Opačným případem je postižení Parkinsonovou nemocí, kdy pacienti špatně zahajují své pohyby, jsou ztuhlí. Zde je příčinou nedostatečné zásobování bazálních ganglií dopaminem. Extrémním příkladem je pak akinetický mutismus, kdy pacienti v důsledku oboustranného poškození suplementární motorické oblasti nejsou schopni se hýbat či mluvit. V těchto případech dochází k lézi v suplementární motorické oblasti.¹⁷⁸ Obdobnými příznaky trpí jedinci postižení syndromem cizí ruky (*alien hand syndrom*). Ti dokonce mají pocit, že jim jejich končetiny nepatří a nemají žádnou kontrolu nad pohyby, které končetiny provádějí. Pohyby končetin jsou v rozpětí od jednoduchých, téměř reflexivních pohybů až ke komplexním. Při dyspraxii pacienti trpí konfliktem mezi pravou a levou rukou, které nejsou schopny koordinovaného pohybu. Další poruchou končetin spojenou s tématem je syndrom vzpurné ruky, kdy nemocný koná pohyby nezávisle na své vůli.¹⁷⁹

2.2. Zkoumání volních schopností z pohledu psychiatrie a psychologie

2.2.1. Obecně o pojmu vůle v psychologii a znalecké činnosti v odvětví psychiatrie a specializaci soudní psychologie v rámci české úpravy trestního řízení

Psychiatrický a psychologický výzkum fungování volního jednání prošel dlouhým vývojem obdobně jako je tomu u pojmu svobodné vůle ve filozofii. Vůle je v rámci psychologie osobnosti řazena obvykle mezi motivační systémy. Je definována zejména jako schopnost vědomě a intencionálně regulovat své jednání a zacílit své

¹⁷⁸ Ibid., s. 6.

¹⁷⁹ HALET, Mark. Op. cit. v pozn. 175, s. 6.

jednání k dosažení určitého cíle.¹⁸⁰ Svou povahou je možné vůli chápat zároveň jako proces i jako vlastnost osobnosti, kdy se jedná jak o souhrnné označení pro dispozici k cílenému jednání, tak i o tvorbu konkrétních rozhodnutí.¹⁸¹ Volní akt je v tomto rámci chápán jako výsledek procesu volního rozhodování mezi různými cíli a různými prostředky a jejich vzájemnou souhrou.¹⁸² Konkrétní volní proces předcházející utvoření volního aktu v sobě vždy zahrnuje data vytvořená předcházejícími intelektuálními a volními procesy.¹⁸³

Můžeme se setkat s dělením volních aktů na jednodušší a složitější. Při jednodušších předchází pohnutka téměř bezprostředně v jednání. Nelze zde konstatovat přítomnost složitého a dlouhodobého uvědomělého procesu, naopak přichází ke slovu automatizace. U složitějších procesů se mezi podnět a jednání vkládá komplexní, uvědomělý proces. Dochází k zhodnocení následků, uvědomění si motivů, tvorbě plánu. Fázemi složitějších volních procesů jsou vznik pohnutky a předběžné vytyčení cíle, stádium posuzování a boj protikladných momentů, rozhodnutí a provedení.¹⁸⁴ Proti tomuto schématu lze uvést výhrady, že i nejjednodušší chování je nevědomě komplexní a dále zcela opomíjí roli iracionality ve vědomém lidském chování. Přesto je možné se s obdobnými schématy i v rámci psychologické literatury obvykle setkat.

Objasňování pohnutek, které k trestnému činu vedly, je zahrnuto v povinnosti orgánů činných v trestním řízení zjišťovat skutečný stav věcí. Zkoumání motivace, na které se volní schopnosti ve značné míře podílejí, je obvyklou součástí zadání znaleckého zkoumání osobnosti pachatele trestné činnosti. Znalci z oboru psychologie a z oboru psychiatrie jsou ve složitějších trestních řízeních často přizváni společně a vymezení jejich sfér činnosti v rámci společného posudku je učiněno na základě zadaných otázek.¹⁸⁵ Právní úprava pro činnost znalců v rámci trestního řízení je

¹⁸⁰ ŠRUTOVÁ, Ludmila. Psychologická znalecká činnost in PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3. vydání. Praha : Grada Publishing a.s., 2009. s. 210. ISBN 978-80-247-2618-2.

¹⁸¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Úvod do psychologie*. 1. vydání. Praha : Academia. 2013. s. 306. ISBN 80-200-0993-0.

¹⁸² NAKONEČNÝ, Milan. Op. cit. v pozn. 163, s. 83-84.

¹⁸³ RUBINŠTEJN, Sergej L. Op. cit. v pozn. 1. s. 538.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 552.

¹⁸⁵ ŠRUTOVÁ, Ludmila. Op. cit. v pozn. 180, s. 208.

obsažena zejména v ustanoveních trestního řádu¹⁸⁶ a dále v zákoně o znalcích a tlumočnících¹⁸⁷ a v prováděcí vyhlášce k němu.¹⁸⁸ V praxi se však řídí i některými usuálnými zvyklostmi. Hlavní znaky postavení znalce v rámci trestního řízení dle současné právní úpravy jsou následující: jeho zvláštní procesní postavení, kdy znalec není procesní stranou a nemá postavení svědka, není orgánem činným v trestním řízení; znalec podává posudek v trestní věci, s jejímiž skutečnostmi nemůže být obeznámen přímo, ale seznamuje se s nimi nejčastěji zcela dodatečně;¹⁸⁹ výsledek znalce v trestním řízení je prováděn dle zvláštního ustanovení;¹⁹⁰ znalec má právo na zvláštní součinnost orgánů činných v trestním řízení v souvislosti s vypracováním znaleckého posudku;¹⁹¹ posudek vypracovaný znalcem je zvláštním druhem důkazu v trestním řízení.¹⁹² V trestním řízení je znalec přibírán orgánem činným v trestním řízení, je také možné, aby znalecký posudek opatřil i obviněný nebo jeho obhájce.¹⁹³ Konkrétní zákonná úprava pro zkoumání duševního stavu obviněného je obsažena v ustanoveních § 116-118 trestního řádu. Zde je zejména stanovena povinnost, že je-li třeba vyšetřit duševní stav obviněného, přibere se k tomu vždy znalec z oboru psychiatrie (nelze tedy užít např. odborného vyjádření).¹⁹⁴

Znalci z odvětví soudní psychiatrie jsou obvykle kladeny následující otázky: zda obviněný trpěl duševní poruchou; zda je schopen vnímat smysl trestního řízení; zda je jeho pobyt na svobodě nebezpečný; zda znalec navrhuje uložení ochranného opatření a popřípadě uvedení dalších podstatných skutečností. Nejdůležitější otázkou obvykle zadávanou znalci ve vztahu k předmětu této práce je, zda a do jaké míry byly ovlivněny schopnosti rozpoznat protiprávnost svého jednání a zejména schopnost ovládat toto své

¹⁸⁶ Československo. Zákon č. 141 ze dne 29. listopadu 1961, zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) § 105-111 a § 210-215 In *Sbírka zákonů Československá socialistická republika*. 1961, částka 66, s. 513.

¹⁸⁷ Československo. Zákon č. 36 ze dne 20. dubna 1967, zákon o znalcích a tlumočnících. In *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1967, částka 14, s. 125.

¹⁸⁸ Československo. Ministerstvo spravedlnosti. Vyhláška č. 37 ze dne 20. dubna 1967, vyhláška k provedení zákona o znalcích a tlumočnících. In *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1967, částka 14, s. 131.

¹⁸⁹ STRÍŽ, Igor; POLÁK, Přemysl; FENYK, Jaroslav; HÁJEK, Roman. *Trestní zákoník a trestní řád: průvodce trestněprávními předpisy a judikaturou*, 2. Díl Trestní řád. 1. vyd. Praha : Linde, 2010. s. 362. ISBN 978-80-7201-803-1.

¹⁹⁰ Československo. Trestní řád. Op. cit. v pozn. 186. § 108.

¹⁹¹ *Ibid.*, § 107.

¹⁹² *Ibid.*, § 89 odst. 2.

¹⁹³ *Ibid.*, § 110a.

¹⁹⁴ *Ibid.*, § 116 odst. 1.

jednání (ovládací schopnost). Její zodpovězení je kruciólní pro rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení ohledně přičetnosti pachatele v momentě konání trestného jednání (mechanismus zavinění a právní pojem přičetnosti je jedním z předmětů třetí části této práce).¹⁹⁵ Obvyklé otázky, které se dále pojí s probíraným tématem svobodné vůle, zadávané znalci–psychologovi, jsou následující: jaký je kognitivní bazál posuzovaného; jaká je osobnostní struktura pachatele; jaká je hodnotová orientace pachatele; jaké je ovládání agresivity pachatele; jaká je motivace pachatele z psychologického hlediska.¹⁹⁶

2.2.2. Zkoumání poruch volních schopností v rámci znalecké činnosti z odvětví soudní psychiatrie

Při posuzování trestného činu má otázka míry schopnosti obviněného ovládat své jednání značnou důležitost, neboť její vymezení vede ke konstatování nepřičetnosti obviněného (ať už trvalého rázu, či v době spáchání trestného činu) v důsledku absence jedné z nutných složek zavinění (druhou složkou je schopnost rozpoznat nebezpečnost svého jednání) a následné exkulpaci, zbavení odpovědnosti za trestné jednání.¹⁹⁷ Znalecký posudek napomáhá orgánům činným v trestním řízení vytvořit si podklady k rozhodnutí o přičetnosti, eventuálně nepřičetnosti pachatele, avšak znalec sám není kompetentní k jejich posouzení a závaznému konstatování. Předmětem jeho zkoumání je pouze stanovení schopnosti pachatele rozpoznat společenskou nebezpečnost svého jednání a schopnost toto své jednání ovládat.¹⁹⁸ Vzhledem k v předchozím oddílu konstatovanému integrovanému postavení vůle a volních schopností v rámci psychiky jedince není možné posuzovat ovládací schopnosti přímo či izolovaně. Proto jsou posuzovány mnohdy i specificky a nepřímou (užívá se i psychodiagnostických metod –

¹⁹⁵ ŠVARC, Jiří. Posuzování duševního stavu v trestním řízení. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2011, roč. 107, č. 4, s. 222. Dostupný také z WWW: http://www.cspsychiatr.cz/dwnld/CSP_2011_4_220_226.pdf

¹⁹⁶ *Ibid.*, s. 223.

¹⁹⁷ Česko. Zákon č. 40 ze dne 9. ledna 2009, Trestní zákoník, § 26. In *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 11, s. 354. Dostupný také z WWW:

<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb09040&cd=76&typ=r>

¹⁹⁸ PAVLOVSKÝ, Pavel. Úvod. In PAVLOVSKÝ, Pavel a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 1. Vydání. Praha : Grada Publishing. 2001. s. 11. ISBN 80-247-0181-2.

např. Rosenzweigův PFT-test frustrační tolerance), nejčastěji ale anamnestickou nestandardní analýzou činnosti jedince.¹⁹⁹

Při posouzení snížených ovládacích schopností je možné se nejčastěji setkat s dvěma termíny: hypobulií a abulií. Termínu hypobulie je užíváno pro označení chorobně snížené volní aktivity a abulie pro úplné vymizení volní aktivity. V případě, že jsou zachovány rozpoznávací schopnosti a ovládací schopnosti jsou vymizelé, může nastat situace, že nemocný jedinec si je vědom své povinnosti vykonat určitou činnost, ale není schopen dosáhnout potřebného aktivačního potenciálu k jejímu provedení.²⁰⁰

Základní kategoriemi poruch volního jednání jsou poruchy kvantitativního typu (hyperaktivita – nadměrná aktivita a hypoaktivita – snížená míra aktivity) a kvalitativní poruchy jednotlivých fází volního procesu, těmi jsou poruchy motivů a poruchy rozhodování a realizace (primitivní, impulzivní, zkratkovité a nutkavé jednání).²⁰¹ Impulzivním jednáním označujeme takové počínání, které je realizováním okamžitého nápadu bez (vědomého) cíle. Subjekt si v takovém případě své jednání pamatuje, avšak není schopen uvést žádnou motivaci. Při impulzivním jednání absentuje afektivní doprovod. Můžeme se s ním setkat u pacientů s diagnostikovanou schizofrenií. Je možné se setkat i s opakovaným impulzivním jednáním – impulzivními stavy (např. u pyromanů, kleptomanů). Oproti tomu zkratkovité jednání se vyznačuje jasně definovaným cílem, avšak postrádá jakýkoliv plán, jednání je zbrklé, absentují obvyklé mezifáze, testování. Je vedeno snahou ukojit své potřeby, či naopak tendencí k úniku z nepříjemné situace. Z forenzního hlediska není zkratkovité jednání podkladem k exculpaci, avšak může k němu být přihlédnuto jako k polehčující okolnosti. Nutkavé jednání vzniká v důsledku vtíravých (obsedantních) myšlenek. Může nabýt forem například nutkavého mytí rukou, nebo kontroly kohoutků plynového vařiče. Někdy je pod tento termín chybně řazeno patologické hráčství.²⁰²

¹⁹⁹ HERETÍK, Anton. *Forezná psychológia*. 2. vydání. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2004. s. 113. ISBN 80-10-00341-7.

²⁰⁰ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Obecná psychopatologie*. In PAVLOVSKÝ, Pavel a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 1. Vydání. Praha : Grada Publishing. 2001. s. 24. ISBN 80-247-0181-2.

²⁰¹ HERETÍK, Anton. Op. cit. v pozn. 199, s. 113.

²⁰² PAVLOVSKÝ, Pavel. Op. cit. v pozn. 200, s. 23.

S konstatováním snížených ovládacích schopností je dále možné se setkat často u organických duševních poruch (zejména u syndromu demence, deliria, psychomotorických záchvatů či epilepsie), kdy posouzení bývá zpravidla relativně jednoduché.²⁰³ Naopak problematické je posouzení míry zachování ovládacích schopností při ovlivnění omamnými látkami, neboť zde může být konstatováno jak nepodstatné snížení ovládacích schopností (např. ve stavu prosté opilosti, nepřímá kriminalita při obstarávání si prostředků k nákupu drog), tak i značně snížená míra zachování ovládacích schopností (např. ve stavu odvykacích příznaků, degradace osobnosti způsobená těžkou závislostí). V těchto případech je třeba zvlášť vycházet z objektivního náhledu na chování posuzovaného, jak složitě své jednání připravuje, či zda je schopen odkládat své aktivity. Také je třeba posuzovat rozdílnost mezi stavem jedince, který požil omamnou látku poprvé, a dlouholetým abuzérem.²⁰⁴ Komplikací u této skupiny je rovněž značná intra individuální variabilita (kromě inter individuální). Exkulpace je také častá na základě diagnostikování schizofrenie u pachatele, kdy není obvykle narušena paměť, intelekt, či vědomí, ale interpretace impulzů může být poznamenána psychoticky zkresleným úsudkem. Ovládací a rozpoznávací schopnosti mohou být v těchto případech zhodnoceny jako vymizelé.²⁰⁵ Obdobně může být důvodem pro exkulpací diagnostikování afektivních poruch, a to zejména patických nálad. Vedle přechodných poruch chorobné nálady, které vedou k úplné exkulpací, jsou známy trvalé poruchy nálady (rekurentní depresivní nálada, nebo trvalé střídání depresivních a hypomanických projevů), kdy lze u nemocných konstatovat nepodstatné snížení ovládacích schopností.²⁰⁶ S výrazně sníženými ovládacími schopnostmi je dále možné se setkat u duševní poruchy chování spojené se šestinedělím.²⁰⁷ Konečně u mentální retardace bývají ovládací schopnosti podstatně snížené až vymizelé (zvlášť pokud se na trestné činnosti významně podílela také složka afektivní a pudová).²⁰⁸

²⁰³ Ibid., s. 29-31.

²⁰⁴ PAVLOVSKÝ, Pavel. Speciální psychiatrie. In PAVLOVSKÝ, Pavel a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 1. Vydání. Praha : Grada Publishing. 2001. s. 41-55. ISBN 80-247-0181-2.

²⁰⁵ Ibid., s. 58-61

²⁰⁶ Ibid., s. 62-63

²⁰⁷ Ibid., s. 66-67

²⁰⁸ Ibid., s. 76

2.3. Resumé neurologických, psychologických a obdobných zkoumání volního mechanismu

Při zhodnocení shora uvedeného v druhé části této práce lze konstatovat značný rozdíl jak mezi přístupem k uchopení problematiky, tak i ve výsledných výstupech vůči první části. Jednou ze základních odlišností je fakt, že je zde přistupováno k možnosti člověka jednat svobodně a utvářet volní rozhodnutí relativně izolovaně vůči světu. Jednotlivé mechanismy, ať už fyziologické v rámci neurologie, či psychické v psychologii a psychiatrii nejsou kromě vstupních smyslových dat zkoumány v přímém vztahu k vnějším, mimotělním jevům, jakými byl ve filozofickém diskurzu vesmírný řád či Boží vůle. Další odlišností je relativní soulad kauzálních zákonů. Přírodní vědy, z jejichž výzkumů tato část vycházela, se vyznačují implicitním uznáním determinace, a tak při zkoumání problematiky svobodné vůle v rámci neurologie, psychiatrie a psychologie se nesetkáváme s jedním z dílčích rozporů charakteristickým pro předmětný filozofický diskurz. Naopak obdobně jako v první části této práce se setkáváme s rozdělením volní činnosti na volbu motivů, cílů a na volbu prostředků k jejich dosažení, konkrétních motorických pohybů.

Na základě shora uvedeného lze konstatovat, že většina současných neurologických studií odmítá dualistickou (zejména karteziánskou) představu vůle jako „mostu“ mezi duší a tělem a s tím spojenou představu nezávislosti psychiky na těle. Oproti tomu pojmem volní činnosti je chápána tvorba série komplexních rozhodnutí, do které je zapojeno několik neurálních sítí.²⁰⁹ Spíše než s přitakáním k tezím zástupců libertarianismu nebo kompatibilismu je možné v rámci současné neurologie najít shodu s myšlenkovým směrem iluzionismu, a to zvláště na základě zjištění, že mozková činnost předchází vědomému průběhu volního rozhodnutí. Musíme si však uvědomit, že se jedná o interpretaci aktuálně dostupných dat a lze očekávat další vývoj, který může zvrátit dosavadní poznatky. Neurologie se v celku soustřeďuje spíše na kvantifikaci a lokalizaci jevů než na přímou konfrontaci s tezemi obhajujícími svobodnou vůli, a pro praxi může být přínosnější při sestavování prognózy míry poškození, úbytku na schopnostech a pravděpodobnosti dalších biologických změn.

²⁰⁹ HAGGARD, Patrick. Op. cit. v pozn. 165, s. 944.

Oproti tomu rozsah uchopení vůle v rámci psychologického diskurzu v sobě neobsahuje rozpor, se kterým jsme se setkali v první části této práce, a to rozlišování mezi svobodou vůle jako schopností neovlivněné volby prostředků k dosažení svých cílů a svobodou vůle jako schopností bezpříčinného utváření systému hodnot jedince. Naopak vůle zde není chápána jako izolovaná schopnost lidské mysli, ale jako jedna ze složek komplexní motivační struktury, která je s ostatními dynamicky spjata. Zkoumání existence, či naopak neexistence svobodné vůle se tak nezdá přímým předmětem psychiatrického, potažmo psychologického zkoumání. Avšak psychiatrie a psychologie mohou analyzovat i kvalitativní složku posouzení, když obvykle vychází z fyziologických aspektů a osobní a rodinné anamnézy.

3. Vztah trestního práva a svobodné vůle

3.1. Právně-filozofické teorie trestu ve spojitosti se svobodou vůle

V každodenním životě se potýkáme s nutností hodnotit a reagovat na chování lidí, se kterými přicházíme do styku. Jedná se o nedílnou součást mezilidské interakce. Obvykle tak činíme z implicitní pozice, že subjektům se nabízí reálné alternativy jednání, které mohou být na škále od zcela zavrženíhodných až po ty nejžádoucnější. Motivace k tomu, aby každý jedinec byl puzen jednat co nejkonformněji, je předmětem sociální kontroly. Sociální kontrola užívá řady prostředků a systémů norem, kterými mohou být náboženství, morálka, tradice, zvyklosti a v neposlední řadě právní systém společnosti. K potlačování a reakci na nejzávažnější sociálně deviantní druhy chování je určeno trestní právo, a to v případech, kdy nelze uplatnit jiných sankčních prostředků (zásada subsidiarity trestněprávní represe). Jeho prostřednictvím je provedena klasifikace závažného deviantního chování, jsou jim přiřazeny sankce a stanoveny pravidla jejich užití.²¹⁰ Trestným čin se pak skládá ze dvou prvků, a to z určitého vnějšího jednání (v některých případech absence jednání – např. trestný čin

²¹⁰ KUČHTA, Josef; VÁLKOVÁ, Helena a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vyd. Praha : C.H. Beck, 2005, s. 183-184. ISBN 80-7179-813-4.

neposkytnutí pomoci dle ustanovení § 150 trestního zákoníku) a určitého duševního postoje vůči tomuto jednání.

Druhá zmíněná složka trestného činu – duševní postoj pachatele k jeho trestné činnosti, dává vyvstat otázce po svobodě a nesvobodě vůle, zejména v kontextu, zda byl pachatel schopen své jednání vědomě a svobodně regulovat. Zaujetí stanoviska k této otázce je totiž jedním z přímých podkladů pro zákonnou úpravu a aplikaci odpovídající formy a funkce trestněprávních sankcí. Ospravedlnění a legitimizace sankcí je tak součástí samotného jádra teorie trestního práva a spravedlnosti vůbec. V následujícím textu jsou popsány penologické teorie, jež se na základě úsudku o povaze a možnostech lidského jednání snaží vytvořit odpovídající, spravedlivý systém trestněprávního sankcionování. Základní dělení je rozvrženo dle práce Mgr. Jana Laty, Ph.D. do dvou skupin, a to na teorie utilitární a retribuční.

Otázka po psychice pachatele a jeho volních schopnostech se v rámci trestního práva nevyčerpává jenom problematikou legitimizace a funkce sankcí uložených v rámci trestního řízení, ale je podstatná také v samotném průběhu trestního řízení, zejména při stanovení trestní odpovědnosti. Zde se setkáváme v tomto kontextu zejména s dvěma pojmy: příčteností a zaviněním. Jejich popis ve vztahu ke konstatované, či naopak popřené svobodě vůle je pak předmětem závěru této části.

3.1.1. Utilitární trestní teorie

Nejobecnějším postulátem utilitární teorie potrestání je ukládání trestu pouze v těch případech, kdy je pravděpodobné, že to povede k lepším výsledkům, než v případě absence trestu. Funkcí uložení trestu je tak zabránění dalšího utrpení.²¹¹

Utilitární teorie v sobě zahrnuje další, dílčí teorie. Odstrašující teorie zastává předpoklad, že funkcí trestu by mělo být působit na potencionální pachatele takovým způsobem, aby se zdržel deviantního jednání kvůli obavám za následné sankce.

²¹¹ LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: LEXIS NEXIS CZ s.r.o., 2007. s. 19. ISBN 978-80-86920-24-5.

Rozeznáváme individuální prevenci, která působí na pachatele, který byl již jednou potrestán a odrazuje jej od páchaní další trestné činnosti osobní zkušenost s trestem, a prevenci generální, která působí obecně na společnost hrozbou sankce za deviantní chování stanovené v trestněprávních předpisech. Pro odstrašující teorii je primární ustanovení obecného povědomí o vysoké pravděpodobnosti odhalení trestné činnosti a následném uvalení trestní sankce, samotné konkrétní trestání má až sekundární úlohu. Je možné konstatovat, že odstrašující funkce trestu je efektivnější v případech, kdy trestnému jednání předchází racionální úvaha a příprava, oproti zločinům páchaným v silném emočním rozrušení.²¹² Z toho lze usoudit, že můžeme očekávat působení odstrašující funkce trestu spíše u potencionálních pachatelů se zachovalými ovládacími schopnostmi. Implicitně tedy u takových pachatelů, kteří k době páchaní trestné činnosti disponovali svobodnou vůlí dle kompatibilistického pojetí (tato funkce trestu byla zmíněna již D. Humem).

Další dílčí utilitární teorií je nápravná teorie. Dle ní by trest měl směřovat k změně pachatelova postoje ke zločinu tak, aby se nedopouštěl další trestné činnosti na základě svého vnitřního přesvědčení a nikoliv na základě vnější hrozby trestu tak, jak je tomu u odstrašující teorie. Příčina kriminality je dle této teorie spatřována v nevyzrálosti pachatele, nedostatečné výchově, či v problematických sociálních a biologických faktorech. Trestní sankce by měly být individualizovány k co nejefektivnější nápravě pachatele a měly by reagovat na pokroky v rovině resocializace. Argumentem proti takovému uplatňování sankčních prostředků je finanční nákladnost a nejistá funkčnost vzhledem k možné manipulaci ze strany pachatele, a také i vzhledem k dlouhodobé izolaci pachatele od každodenního života.²¹³ Nápravná teorie primárně nevyžaduje uznání svobodné vůle pachatele, co do volby prostředků jednání. Paralelu můžeme spíše nalézt se stoickým pojetím, které také uznávalo determinaci jednání vnějšími faktory a spojovalo zlepšení charakteru jedince s vnějším působením.

Znemožnění trestaným osobám páchat trestnou činnost a vyloučit možnost recidivy je účelem trestu dle eliminační teorie. Eliminační funkci v tomto pojetí plní

²¹² Ibid., s. 22-23.

²¹³ Ibid., s. 26-28.

velmi dobře trest odnětí svobody, ale i trest zákazu činnosti, trest propadnutí věci a trest zákazu pobytu. Nejefektivnější působení je u osob nenapravitelných a vysoce nebezpečných, a proto je eliminační teorie často zmiňována v souvislosti s recidivisty (např. ukládání vyšších trestů nebezpečným recidivistům). Výhradou vůči této teorii může být neúměrné zvýšení trestní represe a nepřiměřenost postupu.²¹⁴ Otázka svobody vůle pachatele v tomto případě téměř nepřichází v úvahu, neboť podstatou tohoto trestu je zamezení pachateli, aby vůbec byl v situaci, kdy by se mohl rozhodovat o svém jednání. Stejně tak nemíří tato funkce trestu na převýchovu pachatele.

3.1.2. Retribuční trestní teorie

Jestliže se utilitární teorie trestu soustřeďovaly na působení na osobu pachatele po spáchání trestného činu (nápravná a eliminační teorie), nebo před potencionálním spácháním trestného činu (odstrašující teorie), retribuční teorie vztahuje trest primárně k samotnému trestnému činu. Trest je tak ospravedlněn samotným spácháním zločinu a nepotřebuje další zdůvodnění. Přísnost uloženého trestu se dle této teorie má vztahovat k závažnosti pachatelova jednání, tedy újma způsobená trestem se má rovnat újmě způsobené trestným činem.²¹⁵

Obdobně jako u utilitární teorie, i u redistribuční teorie je známo více forem. První z nich je chápání trestu jako požadavku spravedlnosti a obnovení práva, které vychází zejména z prací Immanuela Kanta a Georga Hegela. V tomto případě nelze za trestem hledat jakýkoliv společenský účel, jedná se pouze o reakci na spáchaný zločin. Reakce by měla být přiměřená pouze závažnosti spáchané trestné činnosti a neměla by sledovat další cíle, jako například nápravu pachatele.²¹⁶ Další formou je chápání trestu jako ztráty pachatelových základních práv v důsledku neúcty k právům druhých s vědomím možných negativních následků.²¹⁷ Možnou formou retribučního potrestání je odejmutí pachateli práv a výhod získaných trestným činem a znovunastolením rovnováhy, tuto teorii však nelze uplatnit u všech trestných činů a je tak nepoužitelné

²¹⁴ Ibid., s. 29-31.

²¹⁵ Ibid., s. 34.

²¹⁶ Ibid., s. 36-37.

²¹⁷ Ibid., s. 38.

v celé šíři, také je možné namítnout, že ve společnosti jsou nespravedlivě rozdělena práva a povinnosti i bez spáchání trestného činu.²¹⁸ S trestem v retribučním pojetí je možné i spojit expresivní funkci ve smyslu odsouzení pachatelova jednání společností. Touto cestou dochází k upevnění sociální soudržnosti.²¹⁹ Trest je také možno chápat jako příležitost k pokání, tento přístup však dnes není rozšířený.²²⁰

Společným prvkem shora uvedených forem retribuční teorie je potrestání pouze na základě zaviněného spáchání trestného činu.²²¹ Z toho lze vyvodit, že tato trestní teorie se staví spíše na stranu zastánců existence svobodné vůle. Avšak vzhledem k obecně uznávané konstrukci zavinění, která z tohoto pojmu vyjímá případy např. fyzického a psychického donucení, se nejedná o svobodnou vůli v libertariánském pojetí, ale spíše v pojetí kompatibilistickém.

3.2. Konstrukce přičetnosti a zavinění v českém právním řádu

Takové činy, které jsou zákonodárcem shledány jako nejnebezpečnější pro společnost a nejvíce ohrožující hodnoty chráněné právním řádem, jsou prostřednictvím trestního zákona označeny jako trestné činy. Právní řád obsahuje ustanovení i pro jiné protiprávní činy, kterými jsou například přestupky a jiné správní delikty, správní disciplinární delikty a občanskoprávní delikty. Definice trestného činu uvedená v ustanoveních trestního zákoníku²²² vyjadřuje takové pojetí trestného činu, které vyžaduje současné splnění dvou obligatorních podmínek, kterými jsou formální znaky (znaky uvedené v zákoně) a protiprávnost daného činu.²²³

Volní charakter trestného činu je vyjádřen zejména ve dvou formálních znacích, kterými jsou přičetnost, což je rozumová způsobnost být pachatelem trestného činu,²²⁴ a

²¹⁸ Ibid., s. 39-40.

²¹⁹ Ibid., s. 41.

²²⁰ Ibid., s. 44.

²²¹ Ibid., s. 34.

²²² Česko. Trestní zákoník. Op. cit. v pozn. 197, § 13 odst. 1.

²²³ JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné : Obecná část, Zvláštní část*, 3. vyd. Praha: Leges, 2013, s. 125, ISBN 978-80-87576-64-9.

²²⁴ Ibid., s. 200.

subjektivní stránka trestného činu.²²⁵ Subjektivní stránka trestného činu je souborem znaků, které charakterizují psychiku pachatele ve vztahu k trestnému činu. Jejím subjektivním znakem je pak zavinění, což je psychický vztah člověka ke skutečným zakládajícím trestným čin.²²⁶

Posouzení, zda jsou naplněny formální znaky trestného činu, na základě zjištěného skutkového stavu, je rozhodující pro další postup orgánů činných v trestním řízení. Nenaplnění znaků trestného činu pak může být podnětem k tomu, aby orgán činný v trestním řízení věc odložil, věc postoupil jinému orgánu (jedná-li se o např. přestupek), zastavil trestní stíhání, nebo zprostil obžalovaného obžaloby.²²⁷

3.2.1. Příčetnost být pachatelem trestného činu

Příčetnost není v trestním zákoníku výslovně definována.²²⁸ Můžeme se setkat pouze s jejím negativním vymezením, kdy za čin není odpovědný ten, kdo pro duševní poruchu nemohl v době spáchání činu rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání.²²⁹ Podmínky vyloučení příčetnosti se v české trestněprávní nauce dělí do dvou skupin, na kritéria biologická a kritéria juristická. Jako biologické kritérium je primárně chápána přítomnost duševní poruchy, ale může se jednat také o bezvědomí, slabomyslnost, nebo poruchu duševního rozvoje. Kritéria juristická (psychologická) se skládají ze složky volní a rozumové.²³⁰ Při nedostatku rozpoznávací schopnosti hovoříme o tom, že pachatel nebyl v době spáchání trestného činu rozpoznat nebezpečnost svého jednání pro společnost, či nebyl schopen rozpoznat protiprávnost svého jednání na úrovni laika bez právního vzdělání. Nedostatkem volní schopnosti je

²²⁵ Ibid., s. 132.

²²⁶ Ibid., s. 216-217.

²²⁷ ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník : Komentář § 1-139*. 2 vyd. Praha : C.H. Beck, 2012. s. 143. ISBN 978-80-7400-428-5.

²²⁸ Ibid., s. 370.

²²⁹ Česko. Trestní zákoník. Op. cit. v pozn. 197. § 26.

²³⁰ SOLNAR, Vladimír; FENYK, Jaroslav; CÍSAŘOVÁ, Dagmar; VANDUCHOVÁ, Marie. *Systém českého trestního práva*. 1. vyd. Praha : Novatrix s.r.o., 2009. Část II., Základy trestní odpovědnosti, s. 235-236. ISBN 978-80-254-4033-9.

pak absence schopnosti ovládnout své vlastní jednání.²³¹ Oproti tomu příčetným je shledán každý dostatečně duševně zdravý a vyvinutý člověk.²³²

Pro současnou právní úpravu je charakteristické, že pro konstatování nepřičetnosti vyžaduje vzájemný příčinný vztah mezi duševní poruchou a deficitem ovládací či rozpoznávací schopnosti. Oproti tomu není zapotřebí, aby bylo konstatováno vyloučení obou schopností, stačí alternativně jedna z nich.²³³ Ovlivnění schopností je dle zákonné úpravy třeba ke konkrétnímu okamžiku trestného činu, ale také ve vztahu ke konkrétní trestné činnosti (např. neschopnost ovládnout své jednání opatřit si omamnou látku u dlouhodobého uživatele jej nezbavuje schopnosti ovládnout své jednání ve vztahu k životnímu prostředí – tzv. parciální nepřičetnost).²³⁴

V trestním zákoníku je dále upraven institut tzv. zmenšené přičetnosti.²³⁵ Tímto pojmem se označuje stav, kdy v důsledku duševní poruchy byla snížena schopnost pachatele rozpoznat protiprávnost činu nebo schopnost pachatele ovládat své jednání, anebo byly sníženy zároveň obě tyto schopnosti. Je možné tedy konstatovat shodnost zakládajících kritérií pro určení daného stavu, ale rozdílnost spočívá v intenzitě ovlivnění.²³⁶ Oproti stavu nepřičetnosti, zmenšená přičetnost nevyklučuje trestní odpovědnost, ale je podnětem ke zvláštnímu přístupu k pachateli. V minulosti byla řazena mezi polehčující okolnosti,²³⁷ dle současné právní úpravy se konkrétně může projevit při stanovení druhu a výměry trestu a uložení ochranného léčení namísto trestu.²³⁸

Posouzení přičetnosti je právní otázkou, proto její posouzení náleží pouze orgánům činným v trestním řízení a nasvědčují-li jejím snížení konkrétní okolnosti, bývá ověřena otázka duševního zdraví pachatele příbráním znalců z oboru

²³¹ JELÍNEK, Jiří a kol. Op. cit. v pozn. 223, s. 202-203.

²³² ŠAMAL a kol. Op. cit. v pozn. 227. s. 370.

²³³ SOLNAŘ, Vladimír; FENYK, Jaroslav; CÍSAŘOVÁ, Dagmar; VANDUCHOVÁ, Marie. Op. cit. v pozn. 230. s. 236.

²³⁴ Ibid., s. 24.

²³⁵ Česko. Trestní zákoník. Op. cit. v pozn. 197. § 27.

²³⁶ ŠAMAL a kol. Op. cit. v pozn. 227. s. 380.

²³⁷ SOLNAŘ, Vladimír; FENYK, Jaroslav; CÍSAŘOVÁ, Dagmar; VANDUCHOVÁ, Marie. Op. cit. v pozn. 231. s. 245

²³⁸ JELÍNEK, Jiří a kol. Op. cit. v pozn. 223. s. 204-205.

zdravotnictví, odvětví psychiatrie. Znalecký posudek však není jediným zdrojem informací pro posouzení příčetnosti či eventuální nepřičetnosti pachatele, který musí být hodnocen v rámci všech zjištěných skutkových okolností.²³⁹ V praxi se však presumuje příčetnost pachatele a naopak se prokazuje její opak.²⁴⁰

3.2.2. Zavinění jako součást subjektivní stránky trestného činu

Jednou ze základních zásad současné české úpravy hmotného trestního práva je odpovědnost za zavinění.²⁴¹ Zaviněním je v českém právním kontextu chápán vnitřní vztah člověka ke skutečným zakládajícím trestným činům.²⁴² Tedy české trestní právo vždy vyžaduje jistou formu vztahu mezi pachatelem a trestným činem. Zavinění se skládá ze dvou složek – vědění a volní. Nezbytným předpokladem pro jakoukoliv formu zavinění je zachování určité míry příčetnosti, tzn. schopností rozpoznávacích a ovládacích, které jsou předpokladem pro odpovídající složky zavinění. Složka vědění v sobě zahrnuje vnímání a představu předmětů a jevů v době spáchání trestného činu. Obsahem volní složky je rozhodnutí se pro určité jednání a v důsledku pro porušení chráněného zájmu. Dle různých forem zavinění se můžeme setkat u volní složky buď s chtěním, nebo se srozuměním.²⁴³ Podstatnou součástí volní složky je aktivní vztah k zamýšleným skutečnostem, vůle musí být aktivujícím činitelem jednání pachatele. Není zapotřebí, aby pachatel předmětné skutečnosti pociťoval jako příjemné nebo jako nepříjemné.²⁴⁴

Zavinění, tedy vědomí a srozumění, se musí vztahovat na všechny skutečnosti, které jsou součástí skutkové podstaty trestného činu (zvláště následek), není však vyžadována naprostá shoda s objektivní realitou. Obdobně jako u příčetnosti není zapotřebí mít o předmětných skutečnostech znalosti profesionála, ale stačí znalosti na

²³⁹ Ibid., s. 375.

²⁴⁰ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 06. 11. 2013, sp. zn. 8 Tdo 1167/2013, uveřejněné pod č. 11/2013 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek. Dostupné také z WWW: http://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/2C7F16DE08E7BC72C1257C470034174B?openDocument&Highlight=0

²⁴¹ Česko. Trestní zákoník. Op. cit. v pozn. 197. § 13, odst. 2; §§ 15-19

²⁴² JELÍNEK, Jiří a kol. Op. cit. v pozn. 223. S. 217.

²⁴³ Ibid., s. 218-219.

²⁴⁴ ŠAMAL a kol. Op. cit. v pozn. 227. s. 380.

úrovni běžného jedince, rozhodně nejsou vyžadovány znalosti o přesné právní kvalifikaci protiprávního jednání. O omyl a nenaplnění skutkové podstaty konkrétního trestného činu by se jednalo pouze, pokud by došlo k diskrepanci v podstatných znacích.²⁴⁵ Zavinění patří mezi skutečnosti, které jsou v rámci trestního řízení předmětem dokazování, a to většinou nepřímo z okolností objektivní povahy.²⁴⁶

Rozlišujeme celkem dvě formy zavinění, úmysl, který se dále dělí na přímý a nepřímý, a nedbalost, která je také dělena do dvou skupin, a to nedbalost běžnou a hrubou.²⁴⁷ Při úmyslu přímém pachatel věděl, že poruší nebo ohrozí či může porušit nebo ohrozit zájem chráněný trestním zákonem a chce takové porušení nebo ohrožení způsobit. Při nepřímém úmyslu rozdíl spočívá ve skutečnosti, že pachatel byl srozuměn s eventuálním způsobením porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem.²⁴⁸ Srozuměním je chápáno, že pachatel nevěděl o žádné okolnosti, která by škodlivému následku mohla zabránit.²⁴⁹ Rozdíl mezi formami úmyslného zavinění spočívá zejména v odstupňování volní složky. Oproti tomu v případě nedbalostního zavinění volní složka zcela chybí, resp. pachatel nijak neužívá svých volných schopností ve vztahu k trestnému činu a ani tomu není zapotřebí k naplnění této formy zavinění.²⁵⁰

²⁴⁵ JELÍNEK, Jiří a kol. Op. cit. v pozn. 223., s. 220-224.

²⁴⁶ Ibid., s. 226.

²⁴⁷ Ibid., s. 227; s. 230-231.

²⁴⁸ Ibid., s. 227

²⁴⁹ Česko. Trestní zákoník. Op. cit. v pozn. 197. § 15, odst. 2.

²⁵⁰ JELÍNEK, Jiří a kol. Op. cit. v pozn. 223. s. 230.

Závěr

V úvodu této práce je zmíněna metafora životní cesty. Na základě všeho, co bylo uvedeno, se jeví, že lze různých variant metafory cesty užít i k zodpovězení otázky, která je předmětem zde předkládané diplomové práce: jak lze popsat vztahy v rámci diskurzu zabývající se svobodou vůle z hlediska jednotlivých oborů lidské činnosti?

Putování po cestě, po které kráčíme při tázání se po spojení lidské vůle a svobody, má své zvědy, avantgardu. Těmi byli a jsou filozofové. Svou činností tvoří pojmy a koncepty, vytyčují základní pole, které pak užívají ostatní ke své tvorbě a zájmům. Filozofické koncepty tvoří nezbytný základ pro teoretické konstrukce dalších oborů.

Jakou cestou kráčíme při volném rozhodování, a které prostředky jsou v tom zapojeny a jsou nezbytné, nám pomáhá objasnit neurologie. Dále nám pomáhá racionálně uchopit některé z extrémnějších forem lidského jednání, které dříve mohly být vysvětleny jako ovládnutí nadpřirozenými silami.

Když pátráme, kam vědomě chceme jít, jaké jsou naše touhy a důvody, když se odchylujeme od vytyčené cesty či proč z ní dokonce zcela scházíme, nebo vůbec nejsme schopni své putování usměrnit, tážeme se spolu s psychiatry a psychology. Ti nám ukazují meze normality, způsoby, kterými je ti méně šťastní překračují, a v některých případech i jak se navrátit zpět.

Za jakým účelem a jaké jsou předpoklady pro ukládání trestů za kráčení po špatné straně cesty a vlastně i ustanovení, jaká je správná strana cesty, je nám sdělováno v právních textech, ať už teoretických či normativních.

V úvodu této práce není položena jen otázka po pozicích jednotlivých oborů v rámci debat o možnostech svobodného jednání, ale také zda v těchto debatách dochází

k nějakému zásadnímu rozporu, který by paralyzoval možnost dalšího tázání, či zpochybňoval jeden z užitých oborů. Samozřejmě je zcela patřičné uvést, že obsah této práce nezohledňuje všechny obory lidského zkoumání, které se svobody vůle dotýkají, a zdaleka zde nejsou obsaženy všechny texty a studie z oborů, které zmíněny jsou. Nebylo to však předmětem této práce. Avšak i z uvedeného by bylo možné usoudit, že takový spor skutečně existuje. Poznatky z neurověd, dle kterých leží jádro volního rozhodování i u zdravého jedince v nevědomých mechanismech, jsou v rozporu s trestněprávní praxí, která naopak zcela samozřejmě pracuje se schopností zdravého jedince plně vědomě určovat své jednání.

Avšak k tomu, abychom mohli klást shora uvedené teze do přímého kontrastu, nám chybí jeden prvek. Tímto prvkem je univerzální pravidlo posouzení aplikovatelné na obě argumentace. Není totiž podstatné pouze, na co se ptáme, tedy zda existuje či neexistuje svobodná vůle, ale také jakým způsobem se ptáme a za jakým účelem. V konkrétním uvedeném příkladu diskrepance mezi neurologií a trestněprávní vědou je třeba si uvědomit, co je cílem těchto oborů lidské činnosti. Neurologie má za účel popsat fungování konkrétní části lidského těla, a to nervové soustavy. Oproti tomu trestní právo má za účel regulovat chování jedince v rámci lidského společenství. To, že se neurologie a trestní právo zdánlivě neshodují, ještě neznamená, že si navzájem podkopávají svou legitimitu či kredibilitu, prostě jenom nabízejí odlišný pohled.

Na závěr se však vraťme k představě tázání se po svobodě vůle jako kráčení po určité cestě. Lidské poznání už jistě na této cestě urazilo notný kus a překonalo řadu překážek. Cíl, který by vyhovoval všem, se může zdát v nedohlednu. Přesto to není důvod k tomu si zoufat, neboť nic nenaznačuje tomu, že bychom směřovali do slepé uličky.

Seznam použitých právních předpisů

Citováno dle právního stavu ke dni 14. 6. 2014

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA A ČESKÁ REPUBLIKA

Zákon č. 141 ze dne 29. listopadu 1961, zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). In *Sbírka zákonů Československá socialistická republika*. 1961, částka 66, s. 513.

Zákon č. 36 ze dne 20. dubna 1967, zákon o znalcích a tlumočnících. In *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1967, částka 14, s. 125.

Zákon č. 40 ze dne 9. ledna 2009, Trestní zákoník. In *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 11, s. 354.

Ministerstvo spravedlnosti. Vyhláška č. 37 ze dne 20. dubna 1967, vyhláška k provedení zákona o znalcích a tlumočnících. In *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1967, částka 14, s. 131.

Použitá literatura

BELSHAM, William. *Essays*. 1. vyd., Londýn, 1789.

BOBZIEN, Susanne. Did Epicurus Discover the Free Will Problem? *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 2000, sv. 19, ISBN 0199242267. Dostupný také z WWW: https://www.academia.edu/271586/Did_Epicurus_Discover_the_Free_Will_Problem

BOBZIEN, Susanne. Stoic conceptions of Freedom and their Relation to Ethics. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. 1997. sv. 47, č. S68, ISSN 2041-5370. Dostupný také z WWW: <http://philpapers.org/rec/BOBSCO>

BROAD, Charlie Dunbar, *Ethics and the History of Philosophy*. 1. vyd., London : Routledge & Kegan Paul, 1952. Determinism, Indeterminism and Libertarianism, s. 195-217. Dostupný také z WWW: <http://www.ditext.com/broad/dil.html>

DAMASIO, Antonio R. *Descartesův omyl : Emoce, rozum a lidský mozek*. Praha : Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0844-4.

ERASMUS, Rotterdamský. *O svobodné vůli*, 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-186-2.

FERRAIOLO, Bill. Free Will, Determinism, and Stoic Counsel, *Ars Disputand*. 2006, sv. 6, odst. 19. ISSN 2041-6962. Dostupný také z WWW: <http://www.arsdisputandi.org/publish/articles/000254/article.pdf>

FRIED, Itzhak, MUKAMEL, Roy, KREIMAN, Gabriel. Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition.

Neuron 69. 2011, February 10. Dostupný také z WWW:

http://www.cognitionicore.org.il/sites/ICORE/files/mukamel_lab_2011.pdf

FRANKFURT, Harry G. Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *The Journal of Philosophy*, 1969, sv. 66, č. 23. ISSN 0022-362X. Dostupný také z WWW:

http://www.unc.edu/~dfrost/classes/Frankfurt_PAP.pdf

GINET, Carl. Might We Have No Choice. In LEHRER, Keith. Freedom and determinism. New Jersey : Humanities Press, 1976. ISBN 978-0391005372

GLASER, Daniel. Compatibility of Free Will and Determinism in Criminology: Comments on an Alleged Problem, *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1977, sv. 67, č. 4. ISSN 0091-4169. Dostupný také z WWW:

<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6004&context=jclc>

GRAY, John. *Slamění psi : O lidech a jiných zvířatech*. 1. vyd., Praha: Dokořán, 2004, ISBN 80-86569-74-8.

GUYTON, Arthur, HALL, John. Textbook of Medical Physiology. 11. vydání. Philadelphia : Elsevier Inc. 2006. ISBN 978-0-7216-0240-0.

HAGGARD, Patrick. Human volition : towards a neuroscience of will. *Nature reviews. Neuroscience*. 2008, sv. 9. Dostupný také z WWW: <http://fas-philosophy.rutgers.edu/chang/11haggardhumanvoliton.pdf>

HALETT, Mark. Volitional Control of Movement: The Physiology of Free Will. *Clinical Neurophysiology*. 2007, roč. 118, č. 6. Dostupný také z WWW:

http://www.psicologia.unimib.it/getFile.php/12825/Haggard_NatRevNeuro2008.pdf

HERETÍK, Anton. *Forenzná psychológia*. 2. vydání. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2004. ISBN 80-10-00341-7.

HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*, 1. vyd. Praha : Svoboda, 1972.

JAMES, William. *Writings 1878-1899*. 2. vyd. New York : The Library of America, 1992. *The Will to Believe, The Dilemma of Determinism*, ISBN 0-940450-72-0.

JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné : Obecná část, Zvláštní část*, 3. vyd. Praha: Leges, 2013. ISBN 978-80-87576-64-9.

KANE, Robert. *Libertarianism*. In FISHER, John Martin, KANE, Robert, PEREBOOM, Derk, VARGAS, Manuel. *Four Views on Free Will*. 1. vyd. Hoboken : Blackwell Publishing, 2007. ISBN 978-1405134866.

KANE, Robert. *The Oxford Handbook of Free Will*. 2. vyd. New York : Oxford University Press, 2011. ISBN 978-019-5399691.

KOUKOLÍK, František. *Nejspanilejší ze všech bohů*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2042-8.

KUCHTA, Josef; VÁLKOVÁ, Helena a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vyd. Praha : C.H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-813-4.

LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: LEXIS NEXIS CZ s.r.o., 2007. ISBN 978-80-86920-24-5.

LAURENS, Hannah. *Finite in Infinity: Spinoza's Conception of Human Freedom Explained Through His Metaphysics*. *Stance*. 2012. č. 5. ISSN 1943-1880. Dostupný

také z WWW:

http://www.bsu.edu/libraries/virtualpress/stance/2012_spring/10laurens.pdf

LIBET, Benjamin aj. TIME OF COSCIOUS INTENTION TO ACT IN RELATION TO ONSET OF CEREBRAL ACTIVITY (READINESS POTENTIAL). *Brain*. 1983, č. 16.

LONG, Anthony Arthur. *Hellénistická filozofie : Stoikové, epikurejci, skeptikové*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-077-7.

MATSUHASHI, Masao, HALETT, Mark. The timing of the conscious intention to move. *European Journal of Neuroscience*. 2008, sv. 28. Dostupný také z WWW: <http://www.neuroscience.ru/attachment.php?attachmentid=659&d=1331223555>

MILICAN, Peter. Hume's Determinism. *Canadian Journal of Philosophy*. 2010, sv. 40, č. 4. ISSN 0045-5091. Dostupný také z WWW: <http://www.davidhume.org/papers/millican/2010%20Hume's%20Determinism.pdf>

NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace lidského chování*. 1. vydání. Praha : Academia. 1997. ISBN 80-200-0592-7.

NAKONEČNÝ, Milan. *Úvod do psychologie*. 1. vydání. Praha : Academia. 2013. ISBN 80-200-0993-0.

PAVLOVSKÝ, Pavel a kolektiv. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 1. Vydání. Praha : Grada Publishing. 2001. s. 11. ISBN 80-247-0181-2.

RUBINŠTEJN, Sergej L. *Základy obecné psychologie*. 1. Vydání. Praha : Pedagogické státní nakladatelství. 1964. s. 552.

RUSSELL, John M.. Freedom and Determinism in Spinoza, *Auslegung*. 1984, vol. XI, č. 1 s. 380. ISSN 0733-4311. Dostupný také z WWW:

<http://kuscholarworks.ku.edu/dspace/bitstream/1808/9092/1/Auslegung.v11.n01.378-389.pdf>

SARTRE, Jean- Paul. *Bytí a nicota : Pokus o fenomenologickou ontologii*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2006. 720 s. ISBN 80-7298-097-1.

SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Vyšehrad, 2004. 110 s. ISBN 80-7021-661-1.

SPINOZA, Benedictus. *Etika*. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2001. ISBN 80-903001-0-3.

SOLNAŘ, Vladimír; FENYK, Jaroslav; CÍSAŘOVÁ, Dagmar; VANDUCHOVÁ, Marie. *Systém českého trestního práva*. 1. vyd. Praha : Novatrix s.r.o., 2009. ISBN 978-80-254-4033-9.

STRAWSON, Galen. The Impossibility of Moral Responsibility, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 1994, vol. 75, č. ½. ISSN 1568-7759. Dostupný také z WWW:

<https://philosophy.as.uky.edu/sites/default/files/The%20Impossibility%20of%20Moral%20Responsibility%20-%20Galen%20Strawson.pdf>

STRAWSON, Peter Frederick. *Freedom and Resentment and Other Essays*. 1. vyd. , Oxford : Taylor & Francis, 2008. ISBN 9780203882566. Dostupný také z WWW:

<http://www.ucl.ac.uk/~uctyho/dfwstrawson1.htm>

STRÍŽ, Igor; POLÁK, Přemysl; FENYK, Jaroslav; HÁJEK, Roman. *Trestní zákoník a trestní řád: průvodce trestněprávními předpisy a judikaturou, 2. Díl Trestní řád*. 1. vyd. Praha : Linde, 2010. ISBN 978-80-7201-803-1.

ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník : Komentář § 1-139*. 2 vyd. Praha : C.H. Beck, 2012. ISBN 978-80-7400-428-5.

ŠVARC, Jiří. Posuzování duševního stavu v trestním řízení. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2011, roč. 107, č. 4. Dostupný také z WWW:
http://www.cspsychiatr.cz/dwnld/CSP_2011_4_220_226.pdf

TAYLOR, Richard. *Metaphysics*. 4.vyd. New Jersey : Prentice Hall, 1991. 6. kapitola : Fate. s. 55. ISBN 978-0135678190. Dostupný také z WWW:
<http://myweb.lmu.edu/tshanahan/Taylor-Fate.pdf>

VAN INWEGEN, Peter. *An Essay on Free Will*. 1. vyd., Oxford: Clarendon Press, 1983. ISBN 0-19-824924-1

VILHAUER, Ben. Hard Determinism, Humeanism, and Virtue Ethics. *The Southern Journal of Philosophy*. 2008, Vol. XLVI. Dostupný také z WWW:
https://www.academia.edu/3119489/Hard_Determinism_Humeanism_and_Virtue_Ethics

WEGNER, Daniel; WHEATLEY, Thalia. Apparent Mental Causation. Sources of the Experience of Will. *American Psychologist*. 1999, sv. 54. Dostupný také z WWW:
<http://www.wjh.harvard.edu/~wegner/pdfs/Wegner&Wheatley1999.pdf>

WEGNER, Daniel M.. The mind's best trick: how we experience conscious will. *TRENDS in Cognitive Sciences*. 2003. sv. 7, č.2, ISSN 1364-6613. Dostupný také z WWW: <http://web.gc.cuny.edu/cogsci/private/wegner-trick.pdf>

WEINBERGER, Ota. *Alternativní teorie jednání*. 1. vyd. Praha: Filozofia, 1997. ISBN 80-7007-096-X.

Internetové zdroje

KANE, Robert. *REFLECTIONS ON FREE WILL, DETERMINISM AND INDETERMINISM* [online]. The Determinism and Freedom Philosophy Website. [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.ucl.ac.uk/~uctyho/dfwVariousKane.html>

LACEWING, Michael. *Hume on free will* [online]. Routledge Taylor & Francis Group, [cit. 2014-22-03]. Dostupný z WWW: <http://cw.routledge.com/textbooks/alevelphilosophy/data/A2/Hume/HumeFreeWill.pdf>

The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Compatibilism* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-22-03]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/compatibilism/#3>

The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Incompatibilist (Nondeterministic) Theories of Free Will* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/incompatibilism-theories/>

The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI). *Libertarianism* [online]. Stanford : Stanford University, April 2004 [cit. 2014-22-03]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/>

WRIGHT, John. *A Defense of Sartre's Theory of Freedom* [online]. Gainesville : University of Miami, [cit. 2014-19-04]. Dostupný z WWW <http://www.honors.ufl.edu/apps/Thesis.aspx/Details/690>

RESUMÉ

Předložená práce se zabývá různými přístupy a metodami, kterými může být uchopena a zkoumána problematika svobodné vůle, a jejich vzájemnou komparací. První část práce se skládá z popisu filozofického diskurzu zabývajícího se tématem svobodné lidské vůle. Tato část je rozdělena do čtyř sekcí. Do první sekce jsou zařazeny koncepty, které vycházejíce z platnosti zákonů fyzické determinace odmítají možnost lidské svobody, a jsou zahrnuty pod termín hard-determinismu. V druhé sekci jsou zařazeny takové přístupy k předmětné problematice, které jsou nazývány kompatibilistickými, protože jejich autoři zastávají tezi, že lidská svoboda je slučitelná se zákony fyzické determinace. Třetí sekce obsahuje takové teorie, které odmítají možnost svobodné vůle jak v determinovaném, tak i v nedeterminovaném světě, a jsou nazývány impossibilistickými teoriemi. Závěrečná sekce se zabývá libertariánskými teoriemi, které prohlašují za pravdivou existenci svobodné vůle v indeterminovaném světě.

Druhá část práce vychází z neurologických studií a znalecké praxe v oboru psychiatrie a psychologie v rámci české úpravy trestního řízení. Úvodní sekce obsahuje tři oddíly, první z nich se věnuje popisu fyziologických korelátů volních procesů a případům jejich poškození. V druhém oddíle je popsán tzv. Libetův experiment a navazující studie, jejichž předmětem bylo zkoumání vztahu neuronální aktivity a vědomí. Závěr sekce je vyhrazen neuropatologickým jevům, které způsobují ztrátu, popř. omezení nadvlády nad pohyby. Druhá sekce je zaměřena na činnost psychiatrických a psychologických znalců při zkoumání volní schopnosti. Nejdříve je zde zařazen popis základu, na kterém je znalecká činnost vykonávána, a dále je zařazena sekce zabývající se jevy, které jsou přijímány jako ovlivňující volní schopnosti.

Závěrečná část se zabývá vybranými prvky trestněprávní systematiky, které mají spojitost se svobodou vůle. Nejdříve se zabývá utilitárními a retributivními teoriemi trestu, které zkoumají možnosti legitimizace a funkcí trestů uložených za trestné činy. Dál pak konstrukcí institutů příčetnosti a zavinění v rámci českého trestního práva.

Klíčová slova: svoboda vůle, harddeterminismus, kompatibilismus, impossibilismus, libertarianismus, neurověda, znalecká činnost, volní schopnost, penální teorie, příčetnost, zavinění

ABSTRACT

Presented thesis deals with different approaches and methods of research on the free will issue and with the comparison of these approaches and methods. First part comprises of description of the philosophical discourse of free will. This part is divided into four sections. First section includes those free will concepts that can be called hard-deterministic, as they hold the laws of physical determination to be true and they believe that there is no such a thing as a free will in this world. Compatibilist theories whose authors claim that the laws of determination and free will are able to coexist are included in the second section. Third section encompasses those free will theories that claim that free will is not possible both in deterministic and non-deterministic world. These theories are called impossibilist. Libertarian theories which claim that in fact there exists free will in a non-deterministic universe constitute the last section.

Content of the second part of the thesis is based upon neurological studies and praxis of legal experts in the field of psychiatrics and psychology in the Czech Republic. Opening section consists of three divisions. The first one is devoted to the description of the physiological correlates of will processes and to the cases of disruptions in these processes. The so-called Libet's experiment and consequent studies that were researching the relationship between neuronal activity and consciousness are described in the middle division of this section. The last division occupies itself with neurological illnesses that lead to a loss or restraint of control over one's movements. Focus of the second section is on the work of legal experts while studying capabilities of will. Description of the legal regulation of the legal psychologically and psychiatrically expertize has a place at the beginning of this section. The second division of this section deals with variety of phenomena's that are psychiatrically and psychologically accepted as influential in the relation to capabilities of will.

The last part of thesis deals with selected components of the penal law system that have a sort of affinity with the free will. First section is devoted to different penal theories (utilitarian and retributive) which are trying to legitimize and justify crime acts punishment. The last section deals with the construction of legal institutes of sanity and fault under the terms of Czech penal law.

Key words: free will, hard-determinism, compatibilism, impossibilism, libertarianism, neuroscience, legal expertise, capabilities of will, penal theories, sanity, fault